

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Fransa’da Tarih Dersi Programları ve Kitaplarında İslam Din Eğitimi

Islamic Religious Education in History Curriculum and Textbooks in France

Mehmet Bahçekapılı*

Abstract: In Europe, approaches and practices in religious education display significant diversity due to the religious, social, and cultural differences arising from the local, regional, and national contexts of various countries. France occupies a particularly distinct position in terms of religious education practices compared to other European countries. The foundation of the legal and structural transformations in religious education in France lies in its understanding of secularism (laïcité). Following the legal regulations that secularized education in the late 19th century, the separation of religion and state in political and legal spheres was accompanied by transformations in the field of education. After the 1905 Education Law, religious instruction ceased to be a primary subject in schools. However, in the last quarter of the 20th century, to address the perceived deficiencies in religious education, it was decided to provide information about religions within other subjects such as French, History, and Art History. In this context, in this study, it has been tried to reveal how the religion of Islam is presented in the History course. In the study, in which document analysis and meaning analysis techniques were used on the basis of qualitative research method, the data source was the History curriculum published by the French Ministry of Education on 26 November 2015 and the ‘Histoire-Géographie: Enseignement moral et civique. 5e History textbook’ was used. The findings indicate that topics related to the beliefs, practices, and ethics of Islam, as well as Islamic civilization and culture, are presented with high educational quality. While the content of religious information generally adheres to the principles of the phenomenological approach, the same level of neutrality and balance is not observed in discussions of topics such as the Crusades and the slave trade.

Structured Abstract: The approaches to religious education in Europe vary significantly due to the religious, social, and cultural differences arising from the local, regional, and national contexts of various countries. Factors such as the religious background of a country, religion-state relations, the role of religious values in society, the relationship between religion and the state, the structure, history and policy of the education system cause differentiation/diversification of religious education and the approaches to be applied. This situation has led to the emergence of various approaches in the field of education in general and in religious education in particular.

While different classifications exist to explain religious education practices in Europe, the most common typology includes: the “No Religious Instruction” or “Laic approach”, which excludes religious education from public schools; the “Confessional Religious Education (RE)” approach, which is based on a specific religion or denomination; and the “Non-Confessional RE” approach, which does not align with any particular religion or denomination. Among European countries, the secular approach is observed in France

* Prof. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

Prof. Dr., Yalova University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Sciences.

ORCID 0000-0002-1204-3177

mehmet.bahcekapili@yalova.edu.tr

Cite as/ Atıf: Bahçekapılı M. (2024). Fransa’da tarih dersi programları ve kitaplarında İslam din eğitimi. *Turkish Studies - Religion*, 19(4), 435-468. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.79497>

Received/Geliş: 25 September/Eylül 2024

Accepted/Kabul: 25 December/Aralık 2024

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2024

Checked by plagiarism software

and the Francophone cantons of Switzerland. This secular model excludes religious education from public schools except for private institutions.

France is quite different from other European countries in terms of religious education practices. Since the late 19th century, when legislation was passed to secularise education, religious education has not been taught as a core subject in schools. In the last quarter of the 20th century, however, debates emerged regarding the lack of religious knowledge among young people in France and how to address this issue. Although these discussions did not lead to the inclusion of religious education in the curricula of public schools, they did reveal the need for young people to be better informed about religions, and models were developed to enable young people to learn about religious knowledge, and it was finally decided to include religious subjects in History, Geography, Literature and Art History. The secular approach to religious education in France, the instructional model enabling the teaching of religious topics within this framework, and how religious topics are incorporated into History curricula and textbooks represent critical areas of inquiry. Among these interrelated problem areas, the primary aim of this study is to determine how Islam is addressed in History course curricula within the context of the “teaching about religions” approach.

Before revealing how information about the religion of Islam is presented in History curricula, ‘what teaching about religions is’ and ‘what are the religious subjects in History curricula at different levels of education’ will be included in this study within the framework of the stated main purpose. While there is a considerable body of foreign literature on the secular approach to religious education and its application in France, the French example has been examined only to a limited extent in Turkish studies. In addition, there is almost no information on Islamic religious education and its presentation in curricula. This study is significant in providing a detailed examination of the treatment of Islamic education in History course curricula and textbooks.

This study employed qualitative research methods, drawing on document analysis and interpretive analysis techniques. The data sources include the History course curriculum published by the French Ministry of Education on November 26, 2015, covering all grades from primary to the final year of high school, and the textbook *Histoire-Géographie: Enseignement moral et civique. 5e*, edited by Emilie Blanchard and Arnaud Mercier and published in March 2016.

The most comprehensive coverage of Islam in the History course curriculum is found in the second-year middle school History course program, which includes three themes. The first of these three themes is called “Christianity and Islam (6th and 13th centuries) Worlds in Contact.” There are two sections under this theme. These are; “1a. Byzantium and Carolingienne Europe” and “1b. The Birth and Spread of Islam” (Cycle IV, 2015). As the title suggests, Islam is presented both chronologically and thematically. In the section, the birth, expansion and spread of Islam is given in chronological integrity. However, this period is limited to the 7th and 13th centuries. This temporal limitation has led to the omission of information and explanations about the Ottoman period within the thematic topics. Within the thematic scope, the program addresses the political entities, social structures, and cultural and civilizational achievements that emerged in the regions where Islam spread between the 6th and 13th centuries.

The History textbook contains a section titled “From the Birth and Expansion of Islam to the Mongol Conquest of Baghdad: Powers, Societies, and Cultures,” which includes eight main topics: “The Birth and Expansion of Islam,” “Muhammad and the Birth of Islam,” “Baghdad: The Capital of the Abbasids”, “Al-Andalus: A Unique Caliphate,” “The Crusades,” “The Great Mosque of Damascus: Arts in the Service of Islam,” “Islam: Powers, Societies, and Cultures”, and “Contacts and Exchanges Along the Mediterranean.”

The above-mentioned topics in the history curriculum are also carefully covered in the textbook. All the above-mentioned subject areas are presented in the book with a rich content and visual design. In this context, the book is supported with materials that will contribute to the learning process such as figures, tables, concept maps, information boxes and evaluation areas, and the subjects are tried to be explained with miniature examples from different civilisations, which have an important place in Islamic arts, and quotations from the first period works of Islamic history. In this context, we can say that the subjects of belief, worship and ethics of the Islamic religion and the subjects of Islamic civilisation and culture are presented in a very successful way from an educational point of view. Additionally, the phenomenological approach's core principles are generally adhered to in the content of religious information, aligning with Islam's primary sources. However,

the same neutral and balanced approach is not observed in the discussions of topics such as the Crusades and the slave trade.

Keywords: Religious education, Islamic religious education, France, secular approach, History course,.

Öz: Avrupa’da birçok ülkenin yerel, bölgesel ve ulusal bağlamlarından kaynaklanan dini, sosyal ve kültürel farklılıkları sebebiyle din eğitime yönelik yaklaşım ve uygulamalarında çeşitlilik görülmektedir. Özellikle Fransa din eğitimi uygulamaları noktasında, diğer Avrupa ülkelerinden oldukça farklı bir yere sahiptir. Fransa’da din eğitiminin geçirdiği hukuki ve yapısal dönüşümlerin temelinde laiklik anlayışı bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında eğitimin laikleştirilmesini içeren yasal düzenlemeler sonrasında din ile devlet arasında siyasi ve hukuki ayrışmaların ardından eğitim alanının da dönüşümler yaşanmıştır. 1905 Eğitim Yasası sonrasında okullarda başlıca bir ders olarak din öğretimine yer verilmezken, 20. yüzyılın son çeyreğinde din eğitimi alanında görülen eksiliği gidermek amacıyla dinler hakkında öğretim temelinde Fransızca, Tarih, Sanat Tarihi gibi dersler içerisinde dinler hakkında bilgi verilmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada, Tarih dersi kapsamında İslam dininin nasıl sunulduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi temelinde doküman analizi ve anlam analizi tekniklerine başvurulmuş araştırmada veri kaynağı olarak Fransa Eğitim Bakanlığı tarafından 26 Kasım 2015’te yayımlanan ilkokuldan lise sona kadar okutulan Tarih dersi öğretim programı ile Emilie Blanchard ve Arnaud Mercier editörlüğünde Mart 2016’da basılan ve ülke çapında okutulan “Histoire-Géographie: Enseignement Moral et Civique, 5e (Tarih-Coğrafya: Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi, 5e) adlı Tarih dersi kitabı kullanılmıştır. Araştırma neticesinde İslam dininin inanç, ibadet ve ahlaki konuları ile İslam medeniyeti ve kültürüne ait konuların eğitsel açıdan son derece başarılı bir şekilde sunulduğu; dini bilgilerin içeriği açısından ise genel olarak fenomenolojik yaklaşımın temel ilkelerine uyulduğu ancak, Haçlı seferleri ve köle ticareti konularında benzer yaklaşımın gösterilmediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, İslam din eğitimi, Fransa, Laik yaklaşım, Tarih dersi.

Giriş

Fransa din eğitimi uygulamaları noktasında, diğer Avrupa ülkelerinden oldukça farklı bir yere sahiptir. 19. yüzyılın sonlarında eğitimin laikleştirilmesini içeren yasal düzenlemelerden bu yana okullarda başlıca bir ders olarak din öğretimine yer verilmemektedir. 20. yüzyılın son çeyreğinde din öğretimi konusunda getirilen sınırlamaların Fransa’da gençler arasında dini bilgi eksikliğine yol açtığına dair ve bunu düzeltmenin yolları hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar, devlet okullarının öğretim programlarında bir ders saati içerisinde din öğretimine yer verilmesini sağlamasa da gençlerin dinler hakkında daha fazla bilgilendirilmelerinin önemli bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymuş (Estivalèzes, 2003, s. 179), gençlerin dini bilgileri öğrenmelerine imkân tanıyan modeller geliştirilmiş, nihai olarak başta Tarih dersi olmak üzere, Coğrafya, Edebiyat ve Sanat Tarihi dersleri içerisinde dini konular hakkında bilgi verilmesi karara bağlanmıştır.

Din eğitiminin bağımsız bir ders olarak veya farklı dersler içerisinde okul programlarında yer alması, laiklik tartışmaları bağlamında ele alınmıştır. Zira Fransa’da din eğitiminin geçirdiği hukuki ve yapısal dönüşümlerin temelinde laiklik anlayışı bulunmaktadır. Bir Fransız keşfi olan laikliğin ortaya çıkışında 1789 Fransız devriminin önemli bir rolü vardır. Fransız devrimi boyunca, siyasi ve kamusal alanlar Katolik kilisesinden ayrılarak özerk bir yapıya bürünmüş, bir bakıma din ile devlete ait alanların sınırları çizilmeye başlanmıştır (Beabérot, 2004, ss. 17-18; Boudon, 2005, s. 15-16; Van den Kerchove, 2011, s. 55).

Fransa’da devleti oluşturan kurumların, Katolik kilisesinin etki alanından çıkması zor ve uzun soluklu bir mücadeleyle gerçekleşmiştir (Bahçekapılı, 2018, s. 16-20). Laik devleti inşa etme adına art arda çıkartılan yasal düzenlemelerle kilisenin kamu alanındaki etkisi sonlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak Kilise ile devlet arasında tam ve belirgin ayrılık, 9 Aralık 1905’te çıkartılan yasa ile gerçekleştirilmiştir. Fransa’da Üçüncü Cumhuriyet döneminde gerçekleşen ve laiklik olarak adlandırılan bu yasa ile Kiliseler (Katolik ve Protestan) ve diğer dini cemaatlerle (Yahudilik vb.)

devletin birbirinden ayrılması sağlanmıştır (Karaman, 2008, s. 68; Bahçekapılı, 2018, s. 19). Neticede 1905 yasası ile birlikte Fransa’da yaklaşık bin yıldır hüküm süren Katolik kilisesinin tahakkümü ortadan kaldırılmıştır. Katolik kilisesi eğitimden sağlığa, ekonomiden siyasete kadar toplumsal hayatın bütün alanlarında tarih boyunca temsil ettiği rolü ve görevini kaybetmiştir (Kavas, 2007, s. 111).

1905 yılında devlet ve kiliseyi ayıran kanunla birlikte, dini eğitim ve öğretim Katolik Kilise’ne devredilmiş ve devlet, kendi kurumlarında din eğitimi ve öğretimi uygulamasına son vermiştir (Willaime, 2007a, ss. 90-93; Schreiner, 2011, s. 95). Ancak başta dini cemaatlere ait olmak üzere özel eğitim kurumlarında din eğitimi alabilme hakkı saklı tutulmuştur. Dolayısıyla laik yaklaşımda din eğitimi tamamen kalkmamakta, din eğitiminin yapıldığı alan devletten özele doğru yer değiştirmektedir.

20. yüzyılda Fransa’ya gerçekleşen göçler, Fransa’nın sadece demografik yapısını değil, sosyal ve kültürel yapısını da şekillendirmiştir. 1980’li yıllarda siyaseten uygulanan katı/militan laiklik uygulamaları, çokkültürlü ve çok inançlı bir yapıya kavuşan yeni Fransa’da çatışma ve ayrışmalara yol açmıştır. Diğer Batılı ve seküler ülkelerin aksine Fransa’da bireylerin ve dini grupların din eğitimi alabilme özgürlüğünün sınırlandırılması, bazı sivil toplum kuruluşları ile araştırmacılar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Ülkedeki ulusal eğitim aktörleri, gençlerin dini konulardaki bilgi eksikliklerine ve ailelerinin çocuklarına dini bilginin aktarımı konusunda yetersiz kalmalarına dikkat çekmişlerdir. Fransa’nın tarihsel kökenleri itibarıyla Katolik olmasına rağmen, yapılan araştırmalarda gençlerin önemli bir kısmının Hristiyanlıkla ilgili temel konuları bilmedikleri tespit edilmiş ve pek çok uzman bu durumun Fransa’nın gelecek perspektifi açısından olumsuz bir tablo oluşturacağını vurgulamıştır (Van den Kerchove, 2011, s. 59; Bahçekapılı, 2018, s. 38). Ayrıca, Fransa’da devlet okullarında dini konuların seküler ve çoğulcu bir toplum bağlamında öğretimine imkân aralayan The Jourtard (1989) ve Debray (2002) raporları hazırlanmıştır. Eğitim Bakanı Lionel Jospin tarafından kurulan ve Fransa’nın yeni çoğulcu yapısı dikkate alınarak din eğitiminin yapılabilirliğini araştıran komisyona başkanlık eden Philippe Jourtard, dini konuların öğretimine vurgu yapmış ve Tarih, Coğrafya ve Edebiyat derslerinin programında dinler hakkında öğretime daha fazla yer verilmesini talep etmiştir (Willaime, 2007b, s. 119; Van den Kerchove, 2011, s. 59 Saint-Martin, 2013, s. 156; Bahçekapılı, 2018, s. 39; 2023; ss. 67-68).

Yukarıda adı geçen dersler arasında dini konulara en fazla yer verilen ders Tarih dersidir. İlk olarak 1996’da Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve çeşitli dünya dinleri ile ilişkili dini konular, farklı eğitim kademelerindeki Tarih dersi programlarına dâhil edilmiştir. Ancak, farklı inançlara ait dini konuların Tarih dersi öğretim programına “Dinler hakkında öğretim” yaklaşımı temelinde konulması ve öğrenme-öğretme sürecine aynı yaklaşımla dahil edilmesi istenmiştir.

1996 yılında tasarlanan söz konusu yeni programlarda, Tarih dersi programında yeni dini konulara yer verilmiştir. “Hristiyanlığın Kökenleri”, “Üç Medeniyetin kesişme noktası olarak Yirminci Yüzyılda Akdeniz” ve “Hümanizm ve Rönesans” konuları programa bir bölüm olarak dâhil edilmiştir (Van den Kerchove, 2011, 59; Sain-Martin, 2013, s. 155). Bu konuların yanında Orta 1. Sınıf Fransızca dersi programına da “İncil Metinlerini Okuma” adında bir konu eklenmiştir (Van den Kerchove, s. 59).

Tarih dersi programlarına ve içerisinde yer alan dini konulara yönelik program geliştirme çalışmalarına Mart 2015’te yeniden başlanmış; son ve önemli değişiklikler 26 Kasım 2015’te tamamlanmıştır. 2016 Eylül ayından itibaren uygulamaya başlatılan yeni öğretim programında “dini olgular ve inançların” tarihin ana unsurları arasında yer aldığı belirtilmiştir. Ayrıca Tarih öğretim programı, öğrencilerin dini konular hakkında “sordukları sorulara cevaplar bulabilecek” düzeyde bilgi sahibi olmalarını hedeflemiştir. İslam dini açısından en geniş bilgilerin yer aldığı konu alanı da ortaokul II. sınıf Tarih dersi öğretim programı içerisinde yer almaktadır (Cycle IV, 2015).

Pek çok Avrupa ülkesindeki din eğitimi uygulamalarından farklı olan Fransa’daki laik din eğitimi yaklaşımında, dini konuların öğretilmesine imkân tanıyan dinler hakkında öğretim modeli, dini konuların Tarih dersi programlarında nasıl tasarlandığı ve İslami konuların tarih ders kitaplarında nasıl sunulduğu önemli bir problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirleri ile ilişkili olan bu problem alanları arasında, “dinler hakkında öğretim yaklaşımı bağlamında İslam dininin, Tarih dersi öğretim programlarında nasıl ele alındığını belirlemek” bu çalışmanın temel amacı olarak ortaya konmuştur. Ancak İslam dini hakkındaki bilgilerin Tarih dersi öğretim programlarında nasıl sunulduğunu ortaya koymadan önce, belirtilen temel amaç çerçevesinde “dinler hakkında öğretimin neliğine” ve “farklı eğitim kademelerinde yer alan Tarih dersi öğretim programlarındaki dini konuların neler olduğuna” bu araştırmada yer verilmiştir.

Yabancı literatürde laik din eğitimi yaklaşımı ve Fransa’daki uygulamasına yönelik olarak pek çok çalışma bulunsun da, ülkemizde Fransa örneği son derece sınırlı ölçüde incelenmiştir. Ayrıca İslam din eğitimi ve ders programlarında sunumuna dair neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Araştırma kapsamında Tarih dersi öğretim programlarına ve ders kitaplarında İslam din eğitimine ayrıntılı bir şekilde yer verilmesi, bu araştırmayı önemli kılmaktadır. Nitel araştırma yöntemi temelinde incelenecek olan konu alanı, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan, bir başka ifade ile “mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli bir şekilde incelendiği “doküman analizi” (Best, 1959, s. 118) ve bir metinden anlam çıkarma süreci olarak adlandırılan “anlam analizi” tekniklerine başvurulmuştur.

Araştırmada veri kaynağı olarak Fransa Eğitim Bakanlığı tarafından “26 Kasım 2015’te yayımlanan ilkokuldan lise sona kadar okutulan Tarih dersi öğretim programları” ile Emilie Blanchard ve Arnaud Mercier editörlüğünde Mart 2016’da basılan ve ülke çapında okutulan “Histoire-Géographie: Enseignement moral et civique, 5e (Tarih-Coğrafya: Ahlak ve Vatandaşlık Eğitimi, 5e)” adlı Tarih dersi kitabı” kullanılmıştır. Ayrıca dinler hakkında öğretim yaklaşımı bağlamında Tarih dersi öğretim programlarında yer alan dini konular belirlenirken, programlarda kullanılan “din, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam, diğer inanç sistemleri, dinlere ait temel inanç, ibadet ve ahlaki konular, dini kavram ve semboller, Rönesans (dini bilginin yerine pozitif bilimin öncelenmesi bağlamında), devrim, laiklik, soykırım ve hoşgörü” kavramları temel alınmıştır. Bir başka ifade ile programlardaki dini konular, yukarıda sıraladığımız kavram ve olgularla sınırlandırılmıştır.

Fransa Bağlamında Laiklik ve Dinler Hakkında Öğretim

Avrupa’daki birçok ülkenin; yerel, bölgesel ve ulusal bağlamlarından kaynaklanan dini, sosyal ve kültürel farklılıklar sebebiyle din eğitimine yönelik yaklaşımları değişiklik göstermektedir. Bir ülkenin dini arka planı, din-devlet ilişkileri, toplumdaki dini değerlerin rolü, din ile devlet arasındaki ilişkisi, eğitim sisteminin yapısı, tarihi ve politikası gibi etkenler din eğitiminin ve uygulanacak yaklaşımların farklılaşmasına/çeşitlenmesine sebep olmaktadır (Jackson, 2007, s. 29; Schreiner, 2002, ss. 95-97). Bu durum genel olarak eğitim, özelde ise din eğitimi alanında pek çok farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımlar din eğitimi programları açısından “içerik ve hedeflerin” oluşturulmasında en önemli belirleyicidirler. Bir başka ifade ile din dersinin içeriğinin ve hedeflerinin bir din/mezhebe veya birden fazla din/mezhebe göre düzenlenmesi, bu yaklaşımlardan hangisinin benimsendiğine göre farklılık gösterir (Bahçekapılı, 2011, s. 25).

Avrupa’da din eğitimi uygulamalarını açıklamak üzere farklı sınıflama biçimleri bulunsun da, en yaygını “No Religious Instruction veya Laic approach” olarak ifade edilen devlet okullarında din eğitime yer vermeyen laik din eğitimi yaklaşımı, “Confessional Religious Education (re)” olarak

ifade edilen”¹ dine veya mezhebe dayalı din eğitimi yaklaşımı ve “Non-Confessional re” olarak ifade edilen bir dine veya mezhebe dayalı olmayan din eğitimi yaklaşımıdır (Bahçekapılı, 2018, s. 25).

Din eğitimi uygulamalarında farklı yaklaşımlar olduğu gibi, bu yaklaşımları ifade etmek için de farklı kavramlar kullanılmaktadır. Nitekim “Confessional re” ve “Non-confessional re” kavramları, Avrupa’da farklı ülkelerdeki uygulama çeşitliliklerinden ötürü din eğitimcileri tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır.² Örneğin “Non-Confessional re” yaklaşımının İngiltere ve İsveç’teki örneği açıklanırken bu kavramlar yerine “integrative re ve seperative re” kavramları tercih edilmektedir. Almanya’da ise “non-confessional re” veya “integrative re” kavramları yerine “Interreligiöser Religionsunterricht” (Interreligious re/Dinlerarası Din Eğitimi) ve “Religionsunterricht für alle” (RE for All/Herkes İçin Din Eğitimi) kavramları kullanılabilmektedir (Alberts, 2007, s. 1).

Yukarıda belirttiğimiz üçlü sınıflamanın yanında Avrupa’daki din eğitimi yaklaşımlarını ikili sınıflamaya da tabi tutmak mümkündür. Kanaatimizce bu sınıflama biçimi meselenin anlaşılması açısından daha isabetlidir. Bu sınıflamada da laik yaklaşım, başlıca yaklaşım olarak yer almamakta, non-confessional yaklaşımın altında bulunmaktadır. Nitekim Avrupa ülkelerinin dini, eğitsel ve siyasi bakış açıları *non-confessional re/çok değer odaklı din eğitiminin* çeşitlenmesine yol açmıştır. Bu yeni sınıflamaya göre “non-confessional re” yaklaşımı, “seküler” ve “laik” olmak üzere iki modele ayrılmaktadır. Bu farklılaşmanın arkasında ülke toplumlarının Protestan veya Katolik olmalarının da önemli ölçüde etkili olduğunu belirtmek gerekir. Avrupa’daki tarihsel gelişimleri dikkate alındığında seküler model Protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde, laik model ise Katolikliğin yaygın olduğu ülkelerde ortaya çıkmıştır (Fox, 2011). Bu bağlamda din eğitimi açısından İngiltere, Galler ve İskoçya seküler modeli, Fransa ise laik modeli temsil etmektedir (Williame, 2007a, ss. 88-89). Bu sebeple Fransa ile özdeşleşen laik yaklaşım, hem “non-confessional re”nin altında hem de “non-confessional re” yaklaşımından bağımsız olarak doğrudan laik model olarak tanımlanabilmektedir (Williame, 2007a, s. 89).

Dinler Hakkında Öğretim

Avrupa ülkeleri arasında laik yaklaşıma Fransa ve İsviçre’nin Francophone kantonlarında rastlanmaktadır. Laik model, özel okullar hariç, devlet okullarında din eğitimi uygulamasının olmadığı bir yaklaşım türüdür (Williame, 2007a, ss. 90-93; Schreiner, 2011, s. 95). Laiklikle ilgili net bir yasal düzenleme varken, nasıl bir din eğitimi yapılabilir sorusu, dinler hakkında öğretimin temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Laiklik ilkesine bağlı olarak devletin, tek bir dinin öğretisini (confessional/tek değer odaklı) merkeze alarak öğretim programlarına bir din dersi koyması mümkün

¹ Batı’da kullanılan kavramların Türkçeleştirilmesine katkı sunmak adına “non-confessional religious education (re) ve integrative re” kavramları, farklı kültürleri, dinleri ve inançları bir araya getirerek bunların hepsini dikkate alan ve gözetken bir din eğitimi ifade etmesinden ötürü “Çok Değer Odaklı Din Eğitimi” olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda “çok değer odaklı” kavramı, farklı inançları, dinleri ve felsefi düşünceleri kapsayan ve hepsini gözetken bir din eğitimi yaklaşımını ifade etmek için kullanılabilir. Aynı bakış açısıyla “confessional ve seperative re” kavramının da tek bir dinin öğretimini merkeze almaları ve diğer inançlar hakkındaki görüşleri de kendi bakış açıları ile yorumlamaları sebebiyle “tek değer odaklı” din eğitimi şeklinde tanımlanabilir. Ayrıntı için Bkz. Bahçekapılı, (2011). Integrative religious education approach in the context of England and availability for Turkey, *Journal of Intercultural and Religious Studies*. 1 (1), ss. 9-29.

² Avrupa ülkelerindeki din eğitimi uygulamalarını confessional ve non-confessional yaklaşımlara göre sınıflandırdığımızda Avusturya, Belçika, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Kıbrıs Rum Kesimi, Finlandiya, Almanya (Kısmen), Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Litvanya, Hollanda, Polanya, Portekiz, Romanya, Sırbistan, Slovakya, İspanya ve İsveç’in (Kısmen) Confessional RE/Tek değer odaklı din eğitimi yaklaşımını uyguladığı; Danimarka, İsveç, İngiltere, Norveç, Estonya, İzlanda, İskoçya ve İsviçre’nin (kısmen) ise Non-confessional RE/Çok değer odaklı din eğitimi yaklaşımını uyguladığı görülmektedir (Kallioniemi, 2003, s. 33; Ferrari, 2005, s. 36; Jozsa, 2007, ss. 70-71).

değildir. Zira devlet dinler arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Ayrıca yasal düzenlemenin müstakil bir din dersinin öğretimine engel olduğu düşüncesinin dillendirilmesi, dinlere ait dini bilgilerin mevcut Tarih, Coğrafya, Fransızca, Sanat Tarihi gibi derslerin öğretim programlarında bir tema veya konu alanı olarak yer almasına sebep olmuştur. Kısacası müstakil bir din dersinin olmayışı, farklı dersler içerisinde “dinlere ait (dini) konuların” seküler bir dil, nesnel ve tarafsız bir bakış açısıyla işlenmesine, yani dinler hakkında öğretime kapı aralamıştır (Kerchove, 2011, ss. 62-65). Fransız Eğitim Bakanlığı da devlet ya da özel/dini okullarda dini konuların, Tarih dersi veya diğer derslerin öğretim programlarına konulurken “Dinler Hakkında Öğretim/Teaching about religions” yaklaşımı dikkate alınarak yapılandırılmasını istemiştir (Saint-Martin, 2013, s. 153, 157).

Devlet okullarında dinler hakkında öğretime imkân tanınması ülkede bunu savunanlarla aşırı laikler arasında uzun tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır. Esasında “Dinler Hakkında Öğretim”, dini konuların öğretimini sağlarken bunun confessional/din ve mezhep merkezli bir anlayışla yapılmasını değil, aksine Fransa, Avrupa ve dünyadaki dinler hakkında ve onların kutsal metinlerini incelerken bireylerin din (inanç) ve vicdanlarına saygı duyarak *laiklik ruhu ile öğretimin* esas alınmasını hedeflemiştir (Journal Officiel, 12 Temmuz 2006; akt. Sait-Martin, 2013, s. 157).

Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öğretim Dairesi tarafından dini konular ve din eğitimiyle ilgili olarak 5-7 Kasım 2002 tarihinde “ulusal disiplinlerarası bir seminer” adını taşıyan etkinlikte dönemin Fransız Cumhurbaşkanı Jacques Chirac, din hakkındaki öğretimin karşılıklı saygıya yönelik bir hoşgörü ve eğitim ruhu oluşturduğuna aşağıdaki şu sözlerle açıklık getirmiştir:

“...dinlerin anlayışını güçlendirmek, okullarımızda ve üniversitelerimizde din(i) ve ilgili konulardaki öğretimi geliştirmek, tarih, sanat ve her kültürde olan inanç tezahürlerini takip etmek, genç vatandaşlarımızın hoşgörü ruhunu güçlendirecek ve onlara birbirlerine daha çok saygı duyma temeli verecektir.” (MEN, 2003, s. 9; akt. Willaime, 2007b, s. 121; Saint Martin, 2013, s. 157).

Söz konusu seminerin sonuç bildirgesinde, gerek kültürel mirasın tanınması, gerekse vatandaşlık eğitimine katkı sağlanması açısından, din eğitiminin gerekli olduğu dile getirilerek, “dinler hakkında öğretim, eğitimin tüm şekillerinde olması gerektiği gibi Cumhuriyet okulunun temel değerlerini desteklemek zorundadır” denilmiştir (Köylü ve Turan, 2014, s. 109). Hem Chirac hem de seminerin sonuç bildirgesinde yer verilen ifadeler, aslında dinler hakkında öğretimin hangi temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Buna göre Fransa’da Tarih dersi içerisinde uygulanan dinler hakkında öğretim, Fransız Cumhuriyetinin kurucu ilkesi olan *laiklik anlayışını, din ve vicdan özgürlüğünü, farklı inanç temsilcilerinin değerlerine saygıyı ve hoşgörüyle temel alarak*, başta Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam olmak üzere diğer din ve inançların *nesnel ve tarafsız* bir şekilde öğretimini esas almaktadır (Bahçekapılı, 2023, s. 68).

Yukarıda yer verilen bilgilerden yola çıkarak dinler hakkında öğretimin “farklı dinlerin inanç, değer ve ibadetlerini tarafsız, nesnel ve dengeli bir şekilde öğretmeyi ve farklı ülkelerin tarihsel, kültürel ve sosyal gelişimlerinde dinlerin rolünü anlamayı” ifade ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca dinler hakkında öğretim, belirli bir okul dersi olabileceği gibi Fransa’da olduğu gibi Tarih, Etik, Felsefe, Sanat Tarihi vb. okul derslerinin içine dahil edilerek yapılabilmektedir (Kodelja, 2012, s. 253).

Dinler hakkında öğretimin farklı din ve inançların tarafsız ve nesnel bir şekilde öğretimini esas almasından yola çıkarak Kodelja (2012), dinler hakkında öğretimin, non-confessional re/çok değerli din eğitimi yaklaşımının *en saf hali* olduğunun altını çizmektedir. Zira non-confessional re/çok değer odaklı din eğitimi yaklaşımı, bir dini inanca inanmayı veya ona katılmaya neden olmaksızın farklı dini inanç ve uygulamaları öğretmeyi amaçlamaktadır (ss. 253-254). Kodelya’ya (2012) göre bu manada dinler hakkında öğretim İngiltere’deki “multi-faith re/çok inançlı din

eğitimi”³ ile aynı anlama gelmektedir (s. 254). Benzer şekilde Williame (2007, s. 84) de laik yaklaşımı temel alan Fransa’nın Tarih dersi kapsamında verilen dinler hakkında öğretimi, non-confessional re/çok değer odaklı din eğitimi olarak tanımlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında non-confessional re/çok değer odaklı din eğitiminin, dinler hakkında öğretimi kapsayan üst bir din eğitimi yaklaşımı olduğunu ifade etmemiz gerekir. Zaten dinler hakkında öğretim kavramının orijinal olan Teaching about religions’daki “din” kavramının, tekil değil de çoğul olarak “religions/dinler” şeklinde ifade edilmesi, dini konuların confessional bir bakış açısı ile değil, aksine non-confessional bakış açısıyla işleneceğini açıkça göstermektedir. Zira mevcut din dersinin confessional olarak yapılması, onun din/mezhep merkezli olduğunu gösterir. Şayet ders ve öğretim programı çoğulcu bir bakış açısını yansıtacak şekilde herhangi birini incelemeksizin, nesnel ve tarafsız bir şekilde farklı dinleri bir arada ele alıyorsa, bu ders non-confessional bir bakış açısıyla temellendirilmiş demektir.

Burada geçen nesnellik ve tarafsızlık ilkesi, bir programın ve ders kitabının fenomenolojik bakış açısı ile incelenmesi anlamındadır. Fenomenolojik bakış açısı İngiltere, Almanya ve Fransa gibi çokkültürlü ve çok inançlı toplumsal yapılara sahip ülkeler için vazgeçilmez metodik bir tavır alışı ifade eder. Dine veya öğretilerine fenomenolojik açıdan yaklaşmak “içeriden değil, bilakis dışarıdan bir bakışı” zorunlu kılar. Bu da “var olanı olduğu gibi” veya “bize kendisini nasıl sunuyorsa, onu o şekilde görmeyi” gerektirmektedir (Engebreson, 2006, ss. 670-671). Aynı zamanda fenomenolojik yaklaşımın temeli olan nesnellikle -nesnel bir bakış açısı geliştirerek- farklı dini geleneklerin hatta kendi dinlerinin hakikat iddialarını, inançlarını (akidelerini), uygulamalarını (ritüellerini) eleştirel bir şekilde ele almayı, bunların birbirleriyle olan ilişkilerini, benzer ve farklı yönlerini ayırt etme yetisine kavuşulabilir (Bahçekapılı, 2011b, s. 113). Fenomenolojik yaklaşım yine, yapılacak din eğitimine “confessional” temelli değil, aksine “seküler” temelli bir form kazandırmayı (Lovat, 2002, s. 1) hedefler ki, Fransa’daki Tarih dersi kitaplarında dinlerin öğretiminde kullanılan bakış açısı tam anlamıyla budur.

Nesnel ve tarafsız bir duruş yakalama anlamında kullandığımız fenomenolojik bakış açısı, ders programı ve kitapları için ele alındığında, kullanılan bütün dini konuların, o dine sahip birey/grupların sahih olarak kabul ettikleri dini kaynakları referans almalarını zorunlu kılmaktadır.

3. Tarih Dersi Programlarında Yer Alan Dini Konular

Fransa’da eğitim sistemi okulöncesinden liseye kadar V devreden oluşmaktadır (Bkz. Ek 1). Tarih dersi bu devrelerin III, IV ve V. devrelerinde bulunmaktadır. Fransa’da Tarih dersi öğretim programı 13 Nisan 2015 tarihinde yürürlüğü girmiş, ancak Eylül 2016’da uygulamaya konulmuştur. Yeni öğretim programında yer alan “Bilgi, beceri ve kültüre dair ortak kaideler” metninde din kelimesi yalnızca bir kez zikredilmektedir. Bu metinde “dini olgular ve inançlara” özel bir atıf yapılmakta ve tarihin ana unsurları arasında yer aldığına dikkat çekilmektedir. Öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin aktif olmaları beklenmekte, sorgulayıcı öğrenme modeline uygun olarak öğrencilerin dini inanç ve olgular konusunda sorular sormalarının ve bu sorulara yanıtlar geliştirecek şekilde bilgi sahibi olmalarının hedeflendiği belirtilmektedir (Socle commun, 2015; Bahçekapılı, 2023, ss. 68-71).

4.1. III. Devredeki Tarih Dersi Programlarındaki Dini Konular

III. Devre (Cycle III), İlkokul 4. (CM1) ve 5. Sınıfları (CM’) ile ortaokulun 1. sınıfını (6e) içermektedir. III Devre Tarih dersi programları, 26 Kasım 2015’de yürürlüğe girmiş, Eylül 2016’da uygulamaya geçilmiştir. III. Devrede Tarih dersi kapsamında öğrencilerin tarih ve kurguyu birbirinden ayırtabilme hassasiyeti geliştirmeleri beklenmektedir. Söz konusu ayırım için Fransızca dersi programı da yardımcı olacak şekilde tasarlanmıştır. Özellikle ortaokul 1’de (6e), dini olguların tarihine özel bir önem verilmektedir. Öğrencilerin çoğu zaman tarihi olgu ve inanç konularıyla

³ Ayrıntı için Bkz. Hull, J. M. (1981); Freathy, R. and Davis, A. (2018).

karşılaştıkları, bu sebeple dini olgu ve inançların, sistematik olarak, kültürel ve jeopolitik bağlamlarında ele alınarak etüt edilmesi istenmektedir.

İlkokulun dördüncü senesinde (CM1) “dini konular” kapsamında programda; Roma İmparatorluğu’nun Fransa’nın vücuda gelmesindeki katkıları bağlamında şehirler ve yollar gibi örneklerin yanında Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri de zikredilmektedir. Ayrıca krallar ve krallıklar devri ele alınırken siyasi, ekonomik ve toplumsal tarihe dair meseleler yanında *haçlı seferleri*, *din savaşları*, kral öldürme olayları gibi şiddet fiilleri de ele alınmaktadır.

Ortaokulun birinci senesinde Tarih dersi programında, tarih öncesi dönemin diğer disiplinlerle diyalog halinde etüdü, dünyanın ve insanların kökeni hakkında bilimsel olguların ortaya konmasında önce tek tanrılı dinlerin anlatılarına ve çok tanrılı dinlerin mitlerine yer verildiği gözükmemektedir. Yine programda “Milat’tan önce birinci bin yılda antik Akdeniz’de kurucu anlatılar, inançlar ve vatandaşlık” teması altında Yunan şehir devletleri dünyası, mitten tarihe Roma, *çoktanrılı bir dünyada Museviliğin doğuşu* alt başlıklarına yer verilmektedir. Bu tema altında tarihi olguların, kültürel ve jeopolitik bağlamları dikkate alınarak karşılaştırmalı bir etüdün yapılması istenmektedir. Ayrıca öğretmenlerin, bu konuda kronolojik ve mekânsal farklılaşma boyutlarını öğrencilere göstermesi beklenmektedir. Bu konuların öğrenme-öğretme sürecine aktarılmasında yukarıda ifade ettiğimiz gibi öğrencilerin kurgu olanla tarihsel olanı ayırtılabilmeleri için gerekli hassasiyetin gözetilmesi talep edilmektedir. Bu tema boyunca öğrenciler tarihsel olgular ve inançlarla birçok kez karşılaşmakta, öğrenme-öğretme sürecinde Kitabı Mukaddes’e ve mitlere ait anlatılar ile arkeolojik keşiflere ait bilgiler kullanılması hedeflenmektedir (Cycle III, 2015).

4.2. IV. Devredeki Tarih Dersi Programlarındaki Dini Konular

IV. devre (Cycle IV), ortaokulun ikinci (5e), üçüncü (4e) ve dördüncü sınıflarını (3e) kapsamaktadır. Ortaokul 4. Sınıfta Tarih dersi programında dini konulara yer ayrılmamıştır. Tarih dersi, zaman zaman Fransızca dersi öğretim programı ile desteklendiği için, bu devrenin Orta 2 ve 3. sınıflarında Fransızca dersi kapsamında 18. yüzyıla ait dini, bilimsel ve felsefi Latince metinlerin okuması yer aldığı ve böylece öğrencilerin birtakım dini metinleri tanımalarının hedeflendiği görülmektedir.

Ortaokul 3. sınıfta “18. Yüzyıl. Genişleme, Aydınlanma ve Devrimler” teması altında bilimsel zihnin gelişimi ve daha geniş ufuklara sahip olmak için bilim ve düşünce insanların yaşadıkları dünyanın siyasi, toplumsal ve dini temellerini sorgulamaya itişti işlenmektedir. Yine aynı sınıfta, “19. Yüzyılda Avrupa ve Dünya” teması altında dünyaya dair bilginin nasıl değiştiği ve bilimsel düşüncenin din temelli bir dünya görüşünden nasıl uzaklaştığı işlenmektedir. Programın bu temalarının, eğitim sisteminin temel dayanağı olan laiklik ilkesi ve pozitivist bir bakış açısı ile ele alınması dikkat çekicidir.

Tarih dersi kapsamında orta 2.sınıfta, dini olguların tarihi hususunda ortaokul 1. Sınıfta (6e) verilmiş olan bilgiler tamamlanmakta ve derinleştirilmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin aktüel tartışmaları daha anlayabilmesi ve konumlandırabilmesi hedeflenmektedir. “Hristiyanlık ve İslam (6.-13. yüzyıllar): Temas Halinde Dünyalar” teması altında dinin damgasını vurduğu toplumların, öğrenciler tarafından bilinmesi umulmaktadır. Ele alınan dönemde din, siyasi birleşme ve bölünme süreçlerinin önemli ve açıklayıcı bir faktörü olarak işlenmektedir. “Feodal Batı’da Toplum, Kilise ve Siyasi Güç (11.-15. yüzyıllar)” teması altında ise Hristiyanlığın dini değerlerinin şekillendirmesiyle feodal toplumun oluşumu ele alınmaktadır. “16. ve 17. Yüzyıllarda Avrupa’daki Dönüşümler ve Dünyaya Açılma” temasına “Şariken ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde dünya” konusuyla başlanarak, Akdeniz coğrafyasının yeniden şekillenmesi ve büyük keşifler bağlamında Avrupa’nın genişlemesi üzerinde durulmaktadır. Ardından hümanizm, reformlar ve dini çatışmalar konusunda, Rönesans Avrupa’sının yaşadığı bilimsel, teknik, kültürel ve dini çalkantıların, dini ve siyasi güçler arasındaki ilişkileri yeniden sorgulatması üzerinde durulmaktadır (Cycle IV, 2015).

Ortaokul 2. Sınıf tarih dersi, öğretim programını araştırmamız kapsamında önemli bir konuma sahiptir. Zira Tarih dersi öğretim programının ilk teması olan “Hristiyanlık ve İslam (6.-13. yüzyıllar): Temas Halinde Dünyalar” teması, hem Hristiyanlık hem de İslam dinine ait dini konuların öğretimi noktasında en geniş ve kapsamlı bilginin sunulduğu öğrenme alanıdır.

4.3. V. Devredeki (Lise) Tarih Dersi Programlarındaki Dini Konular

Fransa’da Genel lise ve Teknik liselerin lise 1. sınıfında okutulan dersin adı “Tarih-Coğrafya dersi”dir. Araştırmamızda önceki bölümde olduğu gibi burada da Tarih-Coğrafya dersi öğretim programının Tarih kısmında bulunan ve dini konularla ilişkilendirilebilecek konu alanları belirlenmeye çalışılmıştır.⁴

Programda dikkat çeken önemli hususlardan biri, dini konuların yer aldığı kısımların, aynı zamanda Fransız devrimi, Rönesans, özgürlükçü düşünce, önemli fikir adamlarının görüşleri gibi konularla bütünleşik olarak veriliyor olmasıdır. Ayrıca aydınlanma süreci ile birlikte siyasi, ekonomik, sosyal ve dini olayların birey ve toplum üzerindeki etkileri program içerisine dahil edilmiştir.

Lise 1 Tarih dersinin dini konularla ilişkilendirilebilecek ana konu alanı “Dünya Tarihinde Avrupalılar” adını taşımaktadır. Bu ana konunun içerisinde de 5 ayrı tema bulunmaktadır. Bunlardan 3, 4 ve 5. temalar içinde dini konulara yer verilecek alt konu alanları bulunmaktadır. 3. temanın adı “11. Yüzyıl’dan 13. Yüzyıla Kadar Ortaçağ Avrupası’nda Toplumlar ve Kültürler”dir. Temaya ayrılan süre 8-10 ders saatidir. Bu tema altında üç tane konu alanı vardır, ancak biri zorunlu diğeri ikisinden biri seçmeli olarak verilir. Bu konu alanlarından “Ortaçağ Hristiyanlığı zorunlu, Kırsal kültürler ve toplumlar ile Kent kültürleri ve toplumlar seçmelidir”. “Ortaçağ Hristiyanlığı” konu alanı içerisinde iki temel konunun etüt edileceği belirtilmiştir. Bunlardan ilki, “Hristiyanlıkla ilgili bir dini unsurun tarihsel bağlamda ele alınması”dır. Programda, ele alınacak unsurun, Kilise, katedral, manastır veya Hristiyanlıkla ilgili herhangi bir sanat eseri olabileceği ifade edilmektedir. İki temel konudan diğeri de “Avrupa’nın Hristiyanlaşmasının boyutlarını aydınlatmak için bir örneğin işlenmesi”dir. Burada da Evengalizasyon, entegrasyon, dışlama, baskı gibi kavram, olgu ve olayların ele alınması önerilmektedir.

Lise 1 Tarih dersinde dini konulara yer veren bir başka tema da “Modern Zamanlarda Avrupalıların Yeni Coğrafi ve Kültürel Ufukları” başlıklı 4. temadır. Programda bu temaya ayrılan süre “10-11 saat” olarak belirtilmiştir. Temanın altında 2 zorunlu konu vardır. Seçmeli olarak ise “Rönesans Adamları ve Yeni Bilimsel Akıl” adını taşıyan konular bulunmaktadır. Bu seçmeli konu alanlarında Avrupa’da ortaya çıkan yeni zihinsel yapı, temsilcileri ve görüşlerine yer verilmektedir. Konular içerisinde Avrupa’da din ve ondan türeyen argümanlar yerine aklın ve aklın ilkeleri doğrultusunda oluşan yeni düşünce biçiminin önemi üzerinde durulmaktadır. Zorunlu konu alanı olan “Dünyanın Genişlemesi 15-16. Yüzyıllar” başlığı altında ise Avrupa toplumlarının coğrafi keşifler neticesinde farklı dünyalarla karşılaşması ve kurdukları ilişkiler üzerine yoğunlaşmaktadır. “Dünyanın Genişlemesi 15-16. Yüzyıllar” konusunun altında ise üç alt konu vardır. Bunlardan ilki “Avrupalıların diğer dünyalarla teması ve onların coğrafi ufuklarının genişlemesi” olarak belirlenmiştir. Burada ele alınan temel konu “İstanbul”dur. İstanbul’un tarihi süreç içerisinde geçirdiği dönüşüm ve farklı dinleri içinde barındırması ile bu dinlerin birbirleriyle kurduğu temas üzerine yoğunlaşmaktadır. Programda bu konu “Konstantiniye’den İstanbul’a: Farklı kültür ve dinler arasındaki temasların mekânı (Hristiyanlık, İslam ve Musevilik)” olarak ifadelendirilmiştir. Üç alt konudan ikincisinde “Avrupa bir kâşif ve onun keşif yolculukları” ve “Bir Avrupa limanı

⁴ Öğretim programında bizim öğrenme alanı veya ünite şeklinde tanımladığımız program tasarısı, Tarih programlarında “ana konu alanı/başlığı” olarak geçmektedir. Ancak bu konu alanları, ders kitaplarında “bölüm” olarak ifade edilmiştir. Programda ana konuların/bölümlerin altında “temalar” bulunmaktadır. Temaların altında ise “zorunlu ve seçmeli konu alanları” ve bunların içerisinde de “alt konular” yer almaktadır.

(liman şehri)” konulardan birisinin ve sonuncusunda ise “Kolomb öncesi bir şehrin Avrupa fetih ve kolonizasyonuna maruz kalması” ve “Pekin: Yasak şehir?” konularından birisinin isteğe bağlı olarak seçilip işlenmesi istenmektedir.

Tarih 1 dersinde dini konulara yer verilen bir diğer tema da “Modern Zamanlarda Devrim, Özgürlükler ve Uluslar” adını taşıyan 5. Temadır. Programda temaya ayrılan toplam süre 15-16 ders saatidir. Tema altında iki zorunlu konu vardır. Bunlardan ilki “Fransız Devrimi: Yeni Bir Siyasi Evren”dir. Bu konu alanında “Fransız devrimi öncesinde özgürlükçü fikirlerin yükselişi, devrimin başlamış, İmparatorluk devriminin başlangıcına kadar döneme damga vuran siyasi tecrübeler” alt konu olarak belirlenmiştir. Programda devrim tecrübesinin farklı yönlerine vurgu yapılması, ayrıca devrimde bireysel ya da toplumsal bir hareket içinde rol almış aktörlere, siyasi, ekonomik, sosyal ve dini çalkantılara dikkat çekilmesi istenmektedir. Temanın ikinci konusu olan “19. Yüzyılın İlk Yarısında Fransa ve Avrupa’da Özgürlükler ve Uluslar” başlığı altında ise “Fransa ve Avrupa’da 1848 siyasi ve sosyal devrimleri” ile “Köleliğin kaldırılması” konuları yer almaktadır.

Fransa’da Lise 2’de 3 ayrı şube bulunmaktadır. Bunlar, 1. Edebiyat Şubesi, 2. Ekonomi-Sosyal Şubesi ve 3. Fen Şubesidir. Lise 2’deki 1. Edebiyat Şubesi ile 2. Ekonomi-Sosyal Şubesi Tarih dersi programları aynıdır. Bu dersin programında 5 ayrı tema vardır. Burada 2. ve 5. temalar dini konuları içerebilecek konuları ihtiva etmektedir. Konular içerisinde Yahudi ve çingene soykırımı ile laiklikle ilgili konular dikkat çekicidir. Lise 2 programının 2. teması “20. Yüzyılda Savaş” adını taşımaktadır ve temanın altında iki ana konu bulunmaktadır. İlk konu alanının birincisi “Dünya savaşları ve Barış Umudu”dur. Bu konunun altında ise üç alt konu vardır. Bunlar “1. Dünya Savaşı, Genel harp 2. Dünya Savaşı: Yahudilerin ve çingenelerin soykırımı tabi tutulması ve 3.sü de “Birleşmiş Milletler’le dünya düzenine dair umutlar”dır.⁵ Lise 2 tarih dersinin 5. teması olan “Fransızlar ve Cumhuriyet”te de 1880-1900’lü yıllar arasında Cumhuriyet kültürünün kökleşmesi, dinler ile laiklik konuları göze çarpan konular arasındadır. Programda temaya ayrılan süre 15-16 ders saatidir. 5. temanın konu alanlarını ayrıntılı olarak belirtmek gerekirse, temanın iki zorunlu alt konusu bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan “Cumhuriyet, Üç Cumhuriyet” başlığı altında “1880-1890’lar Cumhuriyet kültürünün Kökleşmesi”, “Nazi İşgaline ve işbirlikçi Vichy rejimine karşı mücadele ve Cumhuriyetin yeniden kurulması” ve “1958-1962 Yeni Cumhuriyet” konuları yer almaktadır. Temanın zorunlu ikinci konusu ise “Devrim ve Fransız Toplumunun Evrilmeleri” adını taşımaktadır. Burada da “Cumhuriyet ve İşçi sorunu: Halk cephesi”, “1880’li yıllardan itibaren dinler ve laiklik” ve “20.yüzyılda Fransa’da siyasi ve toplumsal hayatta kadının yeri” konuları ele alınmaktadır.

Yukarıda ele aldığımız Lise 2. sınıfta yer alan 1. Edebiyat Şubesi ve 2. Ekonomi-Sosyal Şubesine ilaveten 3. Fen Şubesinin tarih dersi programlarında da din ile ilişkilendirilebilecek konular bulunmaktadır. Öncelikle belirtmemiz gereken Fransa’da müstakil olarak fen şubesi bulunmakla birlikte, farklı alanlarla bütünleşik fen şubeleri de vardır. Dini konulara da söz konusu bütünleşik fen şubelerinde rastlanılmaktadır.

Bunlardan ilki, Lise 2 (STMG) İşletme ve Yönetim Teknolojileri ve Fen Sınıfı Şubesi Tarih Dersi Programı’dır. Bu programın 1. Teması olan “Cumhuriyet Fransa’sı (1880-1945)” altında “Kurucu Fiiller ve Zamanlar” konusu bulunmaktadır. Burada derste ele alınacak “kavramlar” başlığı vardır ve bu başlık altında demokrasi, laiklik, ulus, radikalizm ve parlamenter cumhuriyet” kavramları yer almaktadır. Bunların yorumlanması başlığı altında ise din ile devletin ayrılığını esas alan 1905 yasasının tüm yönleriyle ele alındığı dikkat çekmektedir. Ayrıca burada “Okulun laikleşmesi, devlet ve dinlerin ayrılması, her vatandaş için düşünce ve inanç özgürlüğünün garanti altına alınması ve toplumsal barış şartlarının yaratılması gibi önemli konulara yer verilmektedir. Lise 2’deki diğer bir bütünleşik fen şubesi ise “(ST2S) Toplum ve Sağlık Teknolojileri ve Fen Şubesi”dir.

⁵ Bu konular Lise 3. Sınıf Fen şubesi Tarih dersi programında “20. Yüzyılda Savaş ve Totaliter Rejimler” adı taşıyan Tema 2’de yer almaktadır.

Buradaki Tarih dersinin temalarından biri olan “Savaşlar ve Barış: 1914-1945” başlığı altında “Avrupa: 2 Dünya savaşının damgasını vurduğu mekân” konusunda ele alınan beş kavram bulunmaktadır. Bunlar, insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçu, soykırım, total savaş ve milliyetçiliktir. Bu kavramların yorumlanmasında Auschwitz kampı örneğine odaklanılarak Avrupa’da Yahudilerin maruz kaldığı soykırım konusu işlenmektedir.

Lise 3’teki Tarih dersi programları incelendiğinde Lise 3: Edebiyat Şubesi ve Ekonomi-Sosyal Şubesi’ndeki Tarih dersi programında din, Hristiyanlık ve Musevilik gibi bir kelime ya da ifadeye yer verilmediği gözükmemektedir. “Lise 3: Fen Şubesi”nde ise dini konular bağlamında “Hristiyanlık ve din kavramlarının” bulunduğu ancak bunların da “20. Yüzyılda Totaliter rejimler ve savaş” başlığı taşıyan Tema 2’de “2. Dünya savaşı” bahsinde “Yahudi ve çingenelerin maruz kaldığı soykırım” konusu işlenirken geçtiğini belirtmemiz gerekir. Burada dikkat çeken yukarıdaki satırlarda geçtiği üzere Lise 2 Edebiyat ve Ekonomi-Sosyal Şubesinde yer alan “Yahudi ve çingene soykırımı” konularının lise 3. Sınıf Fen şubesinde bulunmasıdır.

Son olarak söz konusu fen şubesinin dışında, fen şubeleri ile bütünleşik olarak oluşturulan “Lise 3 (STMG) İşletme ve Yönetim Teknolojileri ve Fen Sınıfı Şubesi Tarih Dersi Programı” ile “Lise 3 (ST2S) Toplum ve Sağlık Teknolojileri ve Fen Şubesindeki Tarih dersi programı”nda “din, Hristiyanlık ve Musevilik gibi kavramlara yer verilmediği, ayrıca farklı sınıflarda bulunan Yahudi soykırımı konusunun da bu şubelerin Tarih dersi programlarında yer almadığı görülmektedir.

5. İslam Dininin Tarih Dersi Öğretim Programlarında Sunumu

Tarih dersi öğretim programında İslam dinine yer verilen en kapsamlı konu alanı Ortaokul II. Sınıf Tarih dersi programı içerisinde yer almaktadır. Bu programda üç tema bulunmaktadır. Bu üç temadan ilki “*Hristiyanlık ve İslam (6. ve 13. Asırlar)*” *Temas Halinde Dünyalar*” adını taşımaktadır. Bu temanın altında da iki bölüm bulunmaktadır. Bunlar; “1a. Bizans ve Carolingienne (Karolenj) Avrupası” ve “1b. İslam’ın Doğuşu ve Yayılması (Cycle IV, 2015). Başlıktan da anlaşılacağı üzere İslam dini, hem kronolojik hem de tematik bir konu anlatımını içerecek şekilde verilmiştir. Bölüm içerisinde İslam dinin doğuşu, genişlemesi ve yayılışı kronolojik bütünlük içerisinde verilmiştir. Ancak bu dönem miladi 7. asırla 13. asır arası ile sınırlandırılmıştır. Bu zamansal sınırlama, tematik olarak ele alınan konular içerisinde Osmanlı dönemine ait bilgi ve açıklamaların alınmamasına sebep olmuştur. Tematik alan kapsamında 6 ila 13. asırlar arasında İslam’ın yayıldığı bölgelerde ortaya çıkan yönetimler (İktidarlar), toplumsal yapılar ve bunların ortaya koyduğu kültür ve medeniyet örneklerine yer verilmiştir (Blanchard & Mercier (eds.), 2016; Bahçekapılı, 2023).

Tarih dersi kitabında İslam dininin yer aldığı “İslam’ın Doğuşundan Bağdat’ın Moğollar Tarafından Alınmasına Kadar: İktidarlar, Toplumlar, Kültürler” bölümü altında bulunan *konu alanları ve alt konu alanlarının başlıkları* aşağıdaki gibidir:

Tema I: Hristiyanlık ve İslam (6. ve 13. Asırlar) Temas Halinde Dünyalar

Bölüm 1b. İslam’ın Doğuşu ve Yayılması

Bölüm Alt Başlığı: İslam’ın Doğuşundan Bağdat’ın Moğollar Tarafından Alınmasına Kadar: İktidarlar, Toplumlar, Kültürler

Ana Konu Alanları ve Alt Konular

1. İslam’ın Doğuşu ve Yayılması,
 - 1.1. 7. asırda tek tanrılı din,
 - 1.2. İslam’ın Arap yarımadasında doğması,
 - 1.3. İslam, köklü bir medeniyete sahiptir,
 - 1.4. Bağdat şehri: Şarkın merkezi ve sembolü
 - 1.5. Fransa ile İslam dünyasının karşılaşması

2. (Hz.) Muhammed ve İslam’ın Doğuşu
 - 3.1. Kur’an’a göre vahiy
 - 3.2. Sünnete göre vahiy
 - 3.3. Mekke’nin fethi
 - 3.4. İslam’ın beş şartı
 - 3.5. Mekke’nin merkezi Kâbe
3. Bağdat, Abbasilerin Başkentidir
 - 4.1. Bağdat, dünyanın merkezi
 - 4.2. Abbasi döneminde Bağdat’ın şehir planı
 - 4.3. Bağdat’ta bir seyyah
 - 4.4. Halifenin hükümeti/idaresi
 - 4.5. 1258’de Moğollar tarafından Bağdat’ın alınması
4. Endülüs, Farklılaşan/Kendine Has Halifelik
 - 5.1. Endülüs’ün fethi ve bağımsız halifeliğin doğuşu
 - 5.2. Parlak Bir Medeniyet
 - 5.3. Yahudi ve Hristiyanların durumu
5. Haçlılar,
 - 5.1. 1096-1099 I. Haçlı Seferinin Güzergâhı,
 - 5.2. Selahaddin ve Hristiyan Tutsaklar
 - 5.3. Hristiyanlar ve Müslümanlar Arasında Alış-Veriş
 - 5.4. İki Dinin İbadetleri
 - 5.5. Haçlılar Tarafından Şark Yaşam Tarzının Benimsenmesi
6. Şam Camii Kebir’i: İslam’ın Hizmetinde Sanatlar
 - 6.1. Muhammed Aracılığıyla İletilmiş Olan Emir ve Sözler
 - 6.2. Şam Emevî Camii
 - 6.3. Caminin içerisi
 - 6.4. Müstesna Zenginlikte Dekor
7. İslam: İktidarlar, Toplumlar ve Kültürler
 - 7.1. Halife İdaresinde Bir İmparatorluk,
 - 7.2. Müreffeh ve Parlak Bir Medeniyet,
 - 7.3. Akdeniz’de Çok Sayıda Temas
8. Akdeniz Boyunca Temaslar ve Alış-verişler
 - 8.1. 13.yy’da Pazar Yerinde Köle Ticareti Sahnesi
 - 8.2. Bilimsel İlerlemeler 10-13.yüzyıllar
 - 8.3. Ticari Alışveriş

5.1. İslam’ın Doğuşu ve Yayılması

Bölümün ilk konusu olan “*İslam’ın doğuşu ve yayılması*”, bölümün girişi mahiyetindedir. Kitabın bu kısmı, içinde Harun Reşid’e (ö. 193/809) ait söz dizelerinin olduğu bir konuşma balonu ile başlar ve neredeyse sayfanın yarısını kapsar. Harun Reşid’in bir minyatürle resmedildiği bilgi balonunda şu sözlere yer verilir.

“7. Asırda yeni bir tek tanrılı din Arap yarımadasında ortaya çıkmıştır: İslam. Bu dinin kökünde parlak bir medeniyet vardır. Ben Harun Reşid. Doğru yolda giden bir erim. Bağdat’ı Müslüman Şarkın merkezi ve sembolü yaptım. Aynı zamanda Fransız Kralı Şarlman (Charlemagne) ile ilişkim var.” (Blanchard & Mercier (eds.), 2016.s. 42).

Bilgi balonundaki metnin seçimi son derece dikkat çekicidir. Zira Fransa ile İslam dünyası arasında kurulan olumlu ilk diyalog, Abbasi Halifesi Harun Reşid ile Fransızların önemli Krallarından biri olan Şarlman (Charlemagne) ile başlamıştır. Fransa’nın bugününün Avrupa’sında Müslümanları en çok barındıran ülke olması dikkate alınırsa, her iki medeniyet arasındaki bağların

çok eskiye uzandığını göstermesi açısından metin önemli bir değere sahiptir. Metin içerik açısından, Tarih dersinde İslam dini konularının içeriğini oluşturan konu alanlarını kapsaması açısından da kayda değerdir. Dikkat edilecek olursa metinde bulunan “7. asırda tek tanrılı din”, “İslam’ın Arap yarımadasında doğması”, köklü bir medeniyete sahip olması”, “Bağdat şehri ve Şarkın merkezi ve sembolü oluşu” ve “Fransa ile İslam dünyasının karşılaşması” ifadelerinin her biri bölümü oluşturan alt konulardan birine karşılık gelmektedir.

Kitapta 42. sayfanın kalan kısmını ise “Kâbe görüntüsü” kapsamaktadır. Bu görüntünün altında “fotoğraf alt yazısı” içerisinde şu ifadelere yer verilmektedir:

“Kâbe İslam’ın sembolik anıtı: Mescid-i Haram (Suudi Arabistan). Kâbe yaklaşık 13 m yükseklikte, küp formunda granitten bir anıttır. Güney-doğu köşesine yerleştirilmiş “kara taş”, İslam geleneğine göre Adem ve Havva’ya kadar uzanmaktadır. Tüm dünya Müslümanları namaz için, 7. yüzyıldan beri Kâbe’ye yönelirler.”

İslam dini konularının yer aldığı tarih dersi kitabında seçilen “Kâbe görüntüsü” de son derece önemli ve dikkat çeken bir husustur. Zira Kâbe hem İslam dininin en önemli kutsal mekânıdır hem de ister Müslüman olsun ister başka bir inanca mensup pek çok kişinin İslam ile özdeşleştirdiği sembolik bir yerdir. Bu din-dini bilgi ve dinsel mekân arasında kurulan bağ ve öğrencilerin zihninde kurulan dini mekân algısı açısından oldukça önemlidir. Kurulan bu bağ, İslam dışındaki diğer inançlara sahip öğrenciler açısından önemli bir zihinsel çağrışım aracı oluşturmaktadır. Burada altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise İslam ve onun önemli mekânsal sembolü olan Kâbe’nin uzun anlatımlar yerine, büyük ve dikkat çekici minyatür ve resimlerle betimlenmesi, buna karşın açıklayıcı anlatımlara ise çok az yer verilmesidir. Bu kurgu, öğrenme-öğretme süreci açısından başarılı ve eğitsel temelli bir yaklaşım biçimidir.

Kitabın 43. sayfasında ilk olarak tematik vurgusunu sembolize eden “7. yüzyılda Arabistan’da yeni medeniyetin karakteristik özellikleri nelerdir?” şeklinde bir soru cümlesi yer almaktadır. Bu sorunun altında ise “Ne Biliyorum?” kutusu ve “Bu Bölümde Ne Öğreneceğim?” kutusu bulunmaktadır. Bu sorular, öğrencilerin bilgiyi yapılandırmalarını ve öğrenme-öğretme sürecini öğrenci merkezli hale getirmek için kullanılan araçlardır. Sorular içerik açısından da “bilgi” düzeyinden çok, daha kapsamlı düşünmeyi ve konular arası ilişkilendirmeyi ve karşılaştırmayı oluşturacak şekilde oluşturulmuştur.

Nitekim “Ne Biliyorum?” kutusunda 1. Monoteizm nedir? 1a. Hiçbir tanrıya inanmama olgusu, 1b. Tek tanrıya inanma olgusu, 1c. Birden fazla tanrıya inanma olgusu. 2. Antik dönemde ortaya çıkmış iki tek tanrılı din hangileridir?, 2a. Yahudilik ve Hristiyanlık, 2b. Budizm ve Hinduizm. 3. Antik dönemin sonunda Romalıların Yahudilerin ve Hristiyanların kutsal mekânları hangileridir? 3a. Forumlar ve tapınaklar 3b. Bazilikalar ve Birinci Tapınak ve Katedraller 3c. Tapınaklar, sinagoglar ve kiliseler, şeklinde sorular bulunmaktadır.

Kitabın 44. sayfası ise bölümün ikinci konu alanı ile başlamaktadır. “İslam’ın doğuşu ve yayılması” adını taşıyan konu alanı başlığının hemen altında, bu konunun kazanımı (yeterlilik) olan “Zaman ve mekânda kendimi konumlandırıyorum” ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadenin altında ise kutu içerisine alınmış bir giriş paragrafı yer alır. Burada İslam’ın doğuşu ve yayılması uzun anlatımdan uzak bir şekilde önceki kısımlarda olduğu gibi kısa ve özlü bir şekilde aşağıdaki gibi yer almıştır:

“632’de Muhammed öldüğünde neredeyse tüm Arabistan, Müslüman olmuştu. İlk halifelerin fetihleri sayesinde İslam, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve İspanya’da Bizans, Pers ve Vizigotların aleyhine olacak şekilde genişlemişti.”

Bu girişten sonra sayfanın solunda kavram kutusu bulunmaktadır. Kavram kutusunun başlığı İslam’dır. Burada küçük “i” ile İslam dini ve Müslümanların dini, büyük “İ” ile kullanıldığında ise “İslam medeniyeti anlamındadır” şeklinde bir bilgilendirme yapılmaktadır. Bu bilgilendirmenin

altında ise İslam kelimesinin Arapça’da “Tanrıya itaat anlamında kullanıldığı” ifade edilmektedir. Devamında ise öğrencilerden, onlara verilen dokümanlar içerisinde “1. İslam’ın kutsal şehirlerini bulunuz, 2. İslam’ın kurucusu kimdir?, 3. İslam ile ilgili hangi bölge ve mekanlar geçmektedir? sorularının cevaplarını araması istenmektedir. Yine aynı İslam kavramı altında “Hristiyanlık ve Yahudilikle birlikte İslam da ehli kitap olarak bilinen dinlerden biri olarak kabul edilmektedir.” ve “İslam, (temel kaynak olarak) Kur’an-ı Kerim’i esas almaktadır.” şeklinde bir cümle yer almaktadır. Bu ifadenin altında da 3 ayrı soru bulunmaktadır. 1. Müslümanların kutsal kitabı nedir? 2. Bildiğiniz diğer tek tanrılı dinler hangileridir?, 3. Haritada gösterilen (Hemen bu kutunun sol tarafında yer alan ve “7 ve 9. yüzyıllarda İslam Dünyası” adı taşıyan haritada Müslümanlarla, o dönemde onlara komşu olan imparatorluklar ve dinlerini gösteren harita bulunmaktadır: Doküman 1) komşu imparatorlukların dinleri nelerdir? denilerek doküman 1’den bu soruların cevaplarının bulunması istenmektedir. Sayfanın sol altında ise 8. ve 9. yüzyıllarda inşa edilmiş Tunus Kayravan Camisinin resmi yer almaktadır.

Bölümün 4. kitabının 45. sayfası da 3 temel kavramın açıklandığı “Kavram kutuları” ile başlamaktadır. Kavram kutusunda yer alan birinci kavram “Kur’an”, ikincisi “Halife” ve üçüncüsü “Cihat”tır. Metinde bu kavramlar nesnel ve tarafsız bir şekilde dinler hakkında öğrenmeye uygun olarak yer almıştır. Kur’an kutusunda Kur’an, “*Dini geleneğe göre Kur’an, Müslümanların kutsal kitabıdır. 114 süreye bölünmüştür. Kur’an, Cebrail aracılığıyla Muhammed peygambere 610-612 ile 632 arasında vahyolunmuş Allah’ın kelimidir. Kur’an kelimesi Arapçada ‘kıraat-ezberden okuma’ anlamına gelmektedir.*” şeklinde tanımlanmıştır.

Halife kavramının açıklandığı ikinci kutuda kavram, “*Dini, siyasi ve askeri liderdir. İslam’ın kurucusu Muhammed peygamber imajında/izinde olan kişidir. Arap Müslüman idaresi altındaki memleket de ‘halifelik’ olarak isimlendirilir.*” şeklinde yer almıştır. Bu kutunun altında, kılıcıyla ayakta duran bir halife tasviri ve bu tasviri kuşatan Allah’tan başka ilah yoktur” yazısı ve onun hükümlerini temsil eden bir dinar resmi bulunmaktadır.

Üçüncü kutu olan cihat kutusunda ise kavram, “*İslam inancını yaymak ve güçlendirmek için gayret etmektir.*” şeklinde tanımlanmış, devamında cihat kavramının farklı anlamlarına vurgu yapılmıştır. İlk olarak cihat kavramının “*Her Müslümanın ruhsal, içsel gayreti*”, ikinci olarak ise “*İslam’ı fetihler vasıtasıyla yaymak için sarf edilen çaba ve gayret*” anlamlarını taşıdığı belirtilmiştir. Ayrıca cihat kavramıyla ilişkili olarak “büyük ve küçük cihat” kavramlarına dikkat çekilmiştir. Bu kutuda son olarak cihat kavramının ortaya çıkışı “*7. yy’da İslam’ın ilk zamanlarında Muhammed peygamber aracılığıyla Arabistan’ın İslamlaştırılması ile ortaya çıkmıştır.*” cümlesiyle açıklanmıştır. Cihat kavramının sol altında ise cihadı temsilen 14. yüzyılda bir el yazmasından alınan ve Hz. Muhammed’in Bedir savaşında sahabîlerini yüreklendirilişini temsil eden aşağıdaki minyatür resim yer almaktadır.

Resim 1: Muhammed’in Bedir Savaşında Sahabelerini Yüreklendirişine Dair Minyatür (s. 42)

“İslam’ın doğuşu ve yayılması” adını taşıyan ikinci konu alanın yer aldığı 44 ve 45 sayfalarının ortasında farklı İslam başkentlerini ve İslam’ın yayıldığı yerleri ve önemli dini mekanları içeren büyük bir harita yer almaktadır. İslam’ın yayılma süreci (Hz. Peygamber döneminden başlamak üzere sonraki dönemleri de içerecek şekilde yayıldığı yerler ve tarihleri) yazılı bir şekilde verilmek yerine harita üzerinde ve farklı renklendirmelerle sunulmuştur. Yer isimlerinin ve bu yerlere ait zamansal gelişim sürecinin harita ile sunulmasının, öğrenme-öğretme sürecinin daha nitelikli kılınması açısından oldukça önemli olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu tür resim, harita gibi çizimlerin bölüm boyunca zengin bir içerikle sürdürülmesi ise kitap tasarımı açısından vurgulanması gereken önemli bir özelliktir.

5.2. Muhammed ve İslam’ın Doğuşu

Kitabın 46. sayfasında bölümün ikinci konu alanı başlamaktadır. Konu alanının adı “*Muhammed ve İslam’ın Doğuşu*” adını taşımaktadır. Başlığın hemen altında giriş paragrafı yer almaktadır. Burada “İslam medeniyeti ve İslam dini için dini, siyasi, askeri bir lider ve Arap olan Muhammed Peygamber’in figürü/şahsı” üzerinde durulur. Metinde “Muhammed, Mekke’de doğmuş olup, 611’de Allah’ın vahyi gelmezden önce bir ticari hayat yaşamaktaydı.” ifadesi yer alır. Paragrafın sağında kronoloji çizgisi yer almakta ve burada “622 Hicret ve 632 Muhammed’in vefatı” yazmaktadır. Bu kronoloji çizgisinin üstünde Medine’nin yerini gösteren küçük bir harita bulunmaktadır.

Giriş Paragrafının altında üçüncü konu alanı olan “*Muhammed ve İslam’ın Doğuşu*” başlığının bir bakıma mahiyetini/kapsam alanını açıklayan “*Muhammed kimdir ve İslam’ın temelleri nelerdir?*” şeklinde bir soru yer almaktadır. Bu soru ile konu alanı içeriğinde yer alacak alt konular belirlenmiş ve hem konu alanı hem de sorunun cevabı 5 alt konu ile sınırlandırılmıştır. Bunlar; 1. Kur’an’a göre vahiy, 2. Sünnete göre vahiy, 3. Mekke’nin fethi, 4. İslam’ın beş şartı ve 5. Mekke’nin merkezi Kâbe’dir.

“*Kur’an’a göre Vahiy*” alt konu başlığı altında: “Kur’an 7. asır boyunca yazıya geçirilmiştir.” ifadesinden sonra 5. surenin 67. âyetine yer verilmiştir. Bu âyetin hemen solunda ise “*Arapça, vahyin dili*” adı taşıyan ve 9 ve 10. yüzyıllara ait bir el yazması Kur’an’dan küçük bir resim yer almaktadır.

“*Sünnet’e Göre Vahiy*” alt konu başlığı altında “Sünnet, İslam geleneğinin diğer kurucu metinlerini ifade etmektedir. Hadis ve siyer bunun parçalarındandır.” şeklinde açıklayıcı bir paragraf yer almaktadır. Burada 9. yüzyılda yaşamış hadisçi Buhârî’den ö. 256/870) ve İbn Hişâm’ın ö. 218/833) *Siyer* adlı eserinden birer alıntı yer almaktadır. Genel ve uzun açıklamalar yerine, İslam kültür medeniyetinde önemli bir yere sahip olan kişiler ve eserlerinden yapılan bu alıntılar, kitabın bundan sonraki kısımlarında da sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir. Böylece, kitabın bilgi yükü ile öğrenciler için ağır bir hale dönüşmesi engellenirken, verilmek istenen mesaj kısa, sade ve öz alıntılarla hedef kitleye ulaştırılmaktadır. Kullanılan bu yöntem, aynı zamanda öğrencilerin, İslam kültür medeniyeti içerisinde önemli bir yere sahip kişi ve eserlerini tanıma imkânı da sağlayarak çok yönlü bir işlevi yerine getirmektedir.

Resim 2: Hz. Peygamber'in Mekke'nin Fethini Resmeden Bir Minyatür (s.46)

“*Mekke’nin Fethi*” alt konu başlığında da “*Muhammed, Mekke’nin çok tanrılı ahalisinin karşı çıkmasından rahatsız oldu ve 622’de Medine’ye sığındı. Bu İslam takviminin başlangıcı olan hicrettir. Burada İslam toplumunu idare etmiş ve 630’da Mekke’yi fethetmiştir.*” ifadesi yer almaktadır. Burada Mekke’nin fethini resmeden ve Topkapı sarayı koleksiyonunda yer alan 14. yüzyıla ait bir İran minyatürüne yer verilmiş olması da dikkat çekicidir (bkz. Resim 2).

“İslam’ın beş şartı” alt başlığı altında İslam’ın beş şartını temsilen bilgi kutucuklarından oluşan bir şekle yer verilmiştir. Bu kutucuklarda “Namaz, Oruç, Zekât, Hac ve Tevhit” kavramları net ve kısa ifadelerle, nesnel bir şekilde açıklanmıştır (s.47).

“Kâbe, Mekke’nin Merkezi” alt başlığı ise açıklama yapılmaksızın 9. yüzyılda tahta üzerine yapılmış bir resim ile görsel olarak sunulmuştur. Ancak bu görselin sağında “Sözlük ve Sorular” kutucuğu bulunmaktadır. Sözlük kutusunda “Allah, Kur’an, Hadis ve Peygamber” kavramları çok kısa bir şekilde açıklanmıştır. Sözcük kutucuğu altında yer alan Soru kutusunda ise öğrencilere verilen dokümanlar vasıtasıyla cevaplayabilecekleri 6 soru bulunmaktadır. Bu sorular sırasıyla “1. Muhammed’e verilen vazife nedir?” (Doküman 1), “2. Üç metin arasındaki farklar nelerdir ve Neden?” (Doküman 1 ve 2), “3. Doküman 3’te yer alan minyatüre göre Muhammed nerededir, Kimi yönlendirmektedir?” (Doküman 4), “4. İslam’a geçenlere Muhammed’in ‘uyun’ dediği kurallar nelerdir?” (Doküman 4 ve 5), “5. Mekke’yi harita üzerinde ve Kâbe’yi resim üzerinde gösteriniz. Müslümanlar neden Kâbe’ye hacca gelmektedir?” (Doküman 4 ve 5), “6. Doküman 1’den 5’e kadar ve 44-45. sayfalar arasına bakarak İslam’ın doğuşunu anlatınız” şeklindedir (s.47).

5.3. Bağdat, Abbasilerin Başkentidir

Kitabın 48. sayfası Bölümün üçüncü konusu ile başlamaktadır. Konu başlığı “*Bağdat, Abbasilerin Başkenti*”dir. Bu başlık altında açıklayıcı bir paragraf yer almaktadır. Burada “762 senesinde halife el-Mansur ö. 158/775) tarafından kurulan Bağdat, yaklaşık beş asır boyunca Abbasî hilafetinin başkenti olmuştur. 8. ve 9. yüzyıllar arasında 1 milyonluk nüfusıyla dünyanın en kalabalık şehridir ve ticari kültürel açıdan fevkalade parlaktır.” ifadesi yer almaktadır. Bu paragrafın sağında Abbasî halifeliğini gösteren küçük bir resim ve Abbasî halifeliğinin tarih içerisinde zamanını gösteren “kronoloji çizgisi” yer almaktadır (Bkz. Resim 3).

Resim 3: Bağdat Şehri ve Abbasi Halifeliğinin Kronoloji Çizgisi (s. 48)

“Bağdat, Abbasilerin Başkenti” konu alanından elde edilecek kazanım ifadesi “İslam hilafetinin başkenti nasıl yapılandırılmıştır?” şeklinde soru cümlesi ile başlamaktadır. Aynı zamanda konu alanının alt konularını belirleyen bu sorunun altında 6 konu bulunmaktadır. Bunlar; “1. Bağdat, dünyanın merkezi”, “2. Abbasi döneminde Bağdat’ın şehir planı”, “3. Bağdat’ta bir seyyah”, “4. Halifenin hükümeti/idaresi ve “5. 1258’de Moğollar tarafından Bağdat’ın alınması”dır.

Birinci alt konu başlığı olan “Bağdat, dünyanın merkezi”, 10.yüzyılın Bağdat şehrini temsil eden elle yapılmış bir görsel ile açıklanmaya çalışılmıştır. Görselin altında ise Arap coğrafyacı Yakubi’nin (ö. 292/905) *Kitâbü’l-Büldân*’ından bir alıntı yer almaktadır. 48. sayfanın yine içerisinde ikinci alt konu başlığı olan “Abbasi döneminde Bağdat’ın şehir planı” yer almakta olup, bu başlık da yazılı açıklama olmaksızın bir plan resmi ile betimlenmiştir. Aynı sayfanın sol alt köşesinde ise “Abbasiler, Halife ve Cami” kavramlarının yer aldığı sözlük kutusu yer almaktadır (s.48).

49. sayfada ise “Bağdat, Abbasilerin Başkenti” ana konusunun diğer üç alt konusu yer almaktadır. Bunlar “3. Bağdat’ta bir seyyah”, “4. Halifenin hükümeti/idaresi ve “5. 1258’de Moğollar tarafından Bağdat’ın alınması” alt konu başlıklarıdır. Bu alt konu başlıklarının üçüncüsünde sadece Yakubi’den yapılan alıntı açıklanırken, 4 ve 5. alt konu başlıkları yine minyatürlerle betimlenmeye çalışılmıştır. Dördüncü alt başlıkta el-Harîrî’nin (ö. 516/1122) *Makâmât* (1237) adlı eserinden halifenin meclisinde kitap okumasını ve *Kelile ve Dimle* (1343) adlı eserden de halifenin arkadaşlarıyla bir meclisteki toplantısını gösteren minyatürlere yer verilir.

Resim 4: Soldaki Halifenin Meclisinde Kitap Okunması; Sağdaki Halifenin Arkadaşlarıyla Yaptığı Toplantı (s. 49)

Bu iki minyatürün altında ise Halife Harun Reşid tarafından kurulan Beytül-Hikme hakkında kısa bir açıklama bulunmaktadır. Beşinci alt konu başlığı ise 14. yüzyıl başında Reşidüddin ö. 718/1318) *Câmi’u’t-tevârih* (Evrensel Dünya Tarihi) adlı eserinden bir minyatür alıntısı ile Bağdat şehrinin Moğollar tarafından alınması tasvir edilmektedir.

Resim 5: Reşidüddin Tarafından Çizilen ve Bağdat’ın 1258’de Moğollar Tarafından İşgalini Resmeden Bir Minyatür

Minyatürün altında ise Moğollar hakkında kısa bir bilgilendirme bulunmaktadır. 49. sayfada söz konusu alt konu başlıklarına ilaveten, sayfanın üçte birini kapsayan ve “Bağdat, Abbasîlerin Başkenti” ana konusu ile ilgili “sorular kutucuğu” yer almakta ve öğrencilerin, bu soruları verilen talimatlar yoluyla çözmeleri istenmektedir.

5.4. Endülüs, Farklılaşan/Kendine Has Halifelik

Kitabın 50. sayfası bölümün dördüncü ana konusu olan “*Endülüs, Farklılaşan/Kendine Has Halifelik*” ile başlamaktadır. Başlığın hemen altında konuyu açıklayıcı giriş paragrafı bulunmaktadır. Burada “*Başkenti Bağdat olan Abbasi hilafeti nihayetinde parçalanmıştır. İspanya’da Müslümanlar tarafından fethedilen kısımda bağımsız bir halifelik bulunmaktadır. Hristiyan batı ile doğrudan temasta bulunan Endülüs, önemli siyasi ve kültürel merkez olmuştur.*” ifadeleri yer almaktadır. Girişin sağında yine Endülüs devletinin tarihteki zaman dilimini gösteren “kronoloji çizgisi” mevcuttur. Giriş paragrafının hemen altında ise bu ana konunun vurucu sorusu olan “*Endülüs neden farklılaşan/kendine has siyasi ve kültürel bir İslam merkezidir?*” gelmektedir.

“*Endülüs, Farklılaşan/Kendine Has Halifelik*” ana konusunun - önceki ana konulardan farklı olarak - alt konu başlıkları üç ayrı doküman alanı (kutus) ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doküman alanlarının ayrıntıları, matbu kitabın internette yer alan öğrenci e-kitap versiyonunda diğer açıklayıcı bilgilerle zenginleştirilmektedir. Birinci doküman, “*Endülüs’ün fethi ve bağımsız halifeliğin doğuşu*” başlığını taşımaktadır. Burada İspanya’nın fetih yoluyla alınması sebebiyle cihat kavramına yer verilmiş ve bu kavram 9. sûrenin 29. âyeti ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yine “doküman 1” içinde Endülüs’ün, Abbasiler’den farklı yeni bir hilafet olduğunu anlatan bir açıklama yazısı ve alıntısı yer almaktadır. Bu açıklamaların sağ tarafında ise İspanya Madrid Ulusal Kütüphanesi’nde bulunan “*Kralların Portreleri*” isimli 11. yüzyıl eserinden alınma bir minyatüre yer verilmiştir. Bu minyatürün solunda yenilmiş İspanya Kralı Rodrique ve sağında ise Kral Rodrigo kumandasındaki büyük Vizigot ordusunu mağlup eden muzaffer İslam komutanı Tarık b. Ziyad temsil edilmiştir.

Minyatürün altında ise bu dokümanda yer alan bilgilerin dönütü için yer alan “Endülüs nasıl doğdu?” soru alanı oluşturulmuştur.

Resim 6: Kral Rodrique (Soldaki) ve Tarık b. Ziyad (Sağdaki)

Kitabın 51. sayfasında ise diğer iki doküman alanı yer almaktadır. Ana konunun ikinci dokümanı “*Parlak Bir Medeniyet*” başlığı taşımaktadır. Bu başlık açıklama yazısı olmaksızın iki yapıtı temsil eden görsel ve “Endülüs neden önemli bir sanat merkezidir?” soru alanı ile betimlenmiştir. Son olarak “3. doküman” ise “*Yahudilerin ve Hristiyanların durumu*” ile ifade edilmiştir. Burası 12. yüzyıl düşünürlerinden Turtûşî’nin (ö. 520/1126) *Sirâcü’l-Mülûk* adlı eserinden alıntı yapılarak açıklanmıştır. Burada Yahudi ve Hristiyanların İslam dinindeki konumunu belirtmek üzere “zimmi” kavramı açıklanmıştır. Bu doküman içinde de bir Müslümanla bir Hristiyan’ın satranç oynadığını tasvir eden 13. yüzyıla ait bir minyatürle (bkz. Resim 7) Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların bir arada yaşama tecrübesine işaret eden “Toplum nasıl nizam edilmişti?” soru alanı bulunmaktadır. Sayfanın sağ en altında ise öğrencilerin sentez yeteneklerine vurgu yapan “sentez kutusu” yer almakta ve burada “Endülüs neden önemli siyasi, kültürel ve sanatsal bir merkezdir?” sorusu yer almaktadır.

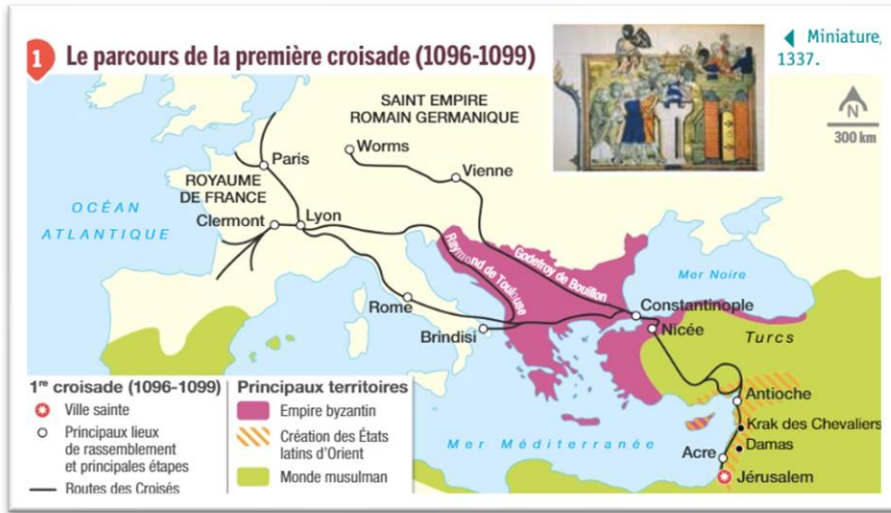
Resim 7: Bir Hristiyan ile Müslüman’ın Satranç Oynadığını Tasvir Eden 13. Yüzyıla Ait Bir Minyatür (s.51)

5.5. Haçlılar

Kitabın 52. sayfası bölümün beşinci ana konusu olan “Haçlılar” başlığını taşımaktadır. Burada ilk olarak öncekilerde olduğu gibi bir giriş paragrafı ve Haçlı seferlerinin hangi tarihler arasında gerçekleştiğini gösteren kronolojik zaman çizgisi bulunmaktadır. Bu ana konu, önceki ana konularda kullanılan dil ve üsluptan oldukça farklı, bilimsel nesnellikten uzak ve tek taraflı bir bakış açısı ile sunulmuştur. Kitapta “Bağdat, Abbasilerin Başkentidir”, “Endülüs, Farklılaşan/Kendine Has Halifelik”, “Şam Cami-i Kebir’i: İslam’ın Hizmetinde Sanatlar” ve “İslam: İktidarlar, Topluluklar ve Kültürler” konu alanları, genel olarak Fransa’nın eski sömürgesi durumunda olan Kuzey Afrika ülkeleri ve halklarıyla olumlu yönde ilişkilendirilirken, “Haçlılar” konu alanının genel olarak Türkler ve Selahattin Eyyubi (ö. 589/1193) ile ilişkilendirilmiş olması dikkat çekicidir.

Konu alanının giriş paragrafındaki “Müslüman Türkler, Batılı hacı adaylarının özgürce kutsal topraklarına girmelerini engellemekteydi. Papa, Kudüs’ü geri almak ve muhafaza etmek için haçlı seferlerini başlattı. Bunlar, 1095 ila 1291 yılları arasında gerçekleşti.” ifadeleri, tarihsel açıdan nesnellikten uzak ve tek taraflı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Giriş paragrafından sonra ise “Haçlı seferleri, Doğu ve Batı arasında hangi ilişkilerin ortaya çıkmasını sağladı?” temel sorusu yer almaktadır. Hem “Haçlılar” ana konusunun içeriğini hem de bu sorunun cevabını oluşturacak şekilde beş alt konu belirlenmiştir.

Birinci alt konu “1096-1099 I. Haçlı Seferlerinin Güzergâhı” başlığı taşımaktadır ve açıklama yazısı olmaksızın görselle tasvir edilmiştir. Haritada Müslüman coğrafya yeşil, Bizans imparatorluğu mor ve diğer bölgeler ise beyaz renkli olarak gösterilmiştir. Müslüman coğrafya ve Bizans İmparatorluğuna ilaveten haritada Türklerin yaşadığı Anadolu, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ve Fransa Krallığı’na da yer verilmiştir. Haritada Hristiyan dünyanın Kudüs’e gerçekleştirdiği hac yolculuğunun başlangıç yerleri, yolculuk esnasında geçilen bölge ve duraklar net bir şekilde gösterilmiştir (Bkz. Harita 1).

Harita 1: 1096-1099 I. Haçlı Seferlerinin Güzergâhı (s. 52)

İkinci alt konu “Selahaddin ve Hristiyan Tutsaklar” başlığı taşımaktadır. Burada 1337 tarihli ve *Selahaddin ve Godefroy’un Romanı* başlıklı el yazmasından bir minyatüre yer verilmiştir. Alt konu başlığının açıklamasında Selahattin’in 1187’de Haçlılara karşı zaferinden sonra Hristiyan tutsakların bir kısmının idam edilmesi emrini verdiği ifade edilmiş ve minyatürde de bu durum tasvir edilmiştir (bkz. Resim 8).

Ayrıca sayfanın sağ alt köşesinde Selahattin Eyyubi'yi elinde kılıçla resmeden bir görsele (Resim 8) de yer verilmiştir. Bu minyatürde Selahaddin'in tasvir ediliş şekli aslında Batılının gözünde canlandırılan Müslüman imajı hakkında fikir vermesi açısından önemlidir. Zira Selahaddin, elinde bulunan kılıcın ötesinde cansız, koyu ve gaddar duruşu ile bir "barbar" prototipinde sunulmuştur. Kitapta yer alan minyatür ve açıklama yazılarıyla ortaya konan - Selahaddin'in Hristiyan tutsakların idam edilmesi kararı ve Selahaddin'in tasvir ediliş şekli - bu bilgiler, daha önce de ifade ettiğimiz gibi kitapta izlenen nesnel bakış açısından uzaklaşıldığını göstermektedir. Bu betimleme tarzı (Resim 10), günümüzde karşı karşıya kaldığımız İslam ve Müslümanların "idam cezası/ölüm cezası" gibi fiillerle temsil edilme durumunun aslında kökenlerinin çok eskilere dayandığını ve bu algının farklı şekillerde Batılılar tarafından kullanıldığını göstermektedir.

Resim 8: Selahaddin Eyyubi'nin Tasviri (s.12)

Resim 9: Haçlı Savaşları Sonrasında İdam Kararı Verilen Hristiyanları Tasvir Eden Minyatür (s. 52)

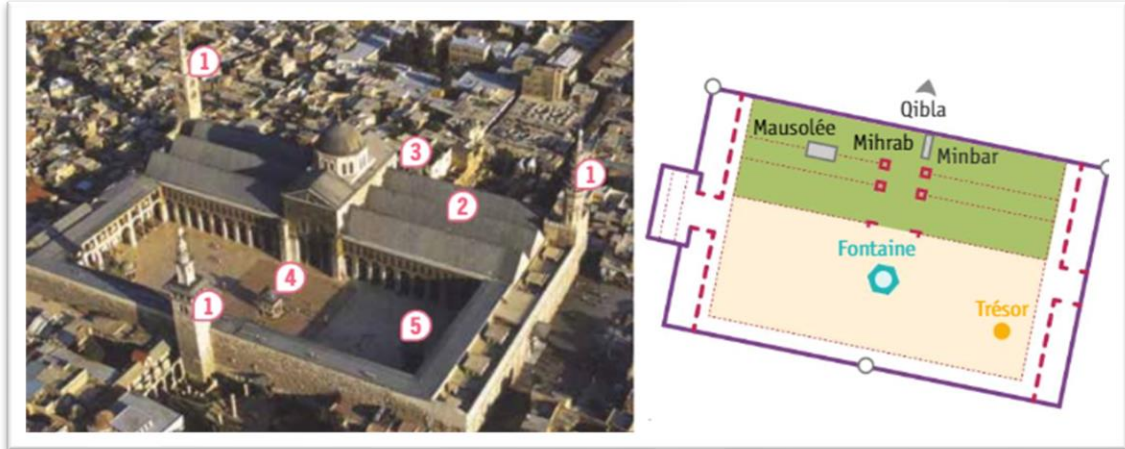
“Haçlılar” ana konusunun diğer üç alt konusu ise 53. sayfadadır. Burada 3. alt konu “Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında alış-veriş”, 4. alt konu “İki dinin ibadetleri” ve 5. alt konu ise “Haçlılar Tarafından Şark Yaşam Tarzının Benimsenmesi” başlıklarıyla verilmiştir. “Haçlılar Tarafından Şark Yaşam Tarzının Benimsenmesi” başlığı altında Haçlıların gündelik hayata dair pratikleri, giyim kuşamları, yeme-içmeleri, evlilik durumları gibi konularda Müslüman coğrafyadan etkilenmeleri, Şark’ı benimsemeleri ve Şarklı olma olgusu üzerinde durulmaktadır.

Yine sayfanın sol altında kavramların yer aldığı sözlük kutusu ve Haçlılar ana konusuna dair beş dönüt sorusuna ve üç sözcüğü açıklamak için boşluk tamamlamaya yer verilmiştir. Soru kutusu içinde “1. Haçlılar kimlerdir? Nereden yola çıktılar, nereye gidiyorlar? (Doküman 1’e göre). 2. Salahattin ne yapmıştır? Nasıl tasvir edilmiştir? İki çizimi karşılaştırınız (Doküman 2’ye göre). 3. Hristiyan toprağında yaşayan Müslümanlar ne ödemektedir? Müslüman toprağında yaşayanlar ne ödemektedir? (Doküman 3’e göre). 4. İki din Kudüs’te nasıl bir arada var olabilmektedir? (Doküman 4’e göre). 5. 1’den 5’e kadar olan dokümanları kullanarak, Haçlılar devrinde Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki ilişkileri tasvir ediniz.” şeklinde yer alan sorularla öğrenciler düşünmeye sevk edilmekte, farklı olgu ve olaylar üzerinde karşılaştırmalar yapmaları sağlanmakta, çeşitli resim, minyatür ve harita gibi öğrenme araçlarını kullanarak yorum ve değerlendirmelerde bulunmaları istenmektedir. Uzun uzadıya yazılan açıklamalar yerine, öğrencilerin ders kitabı ve yardımcı dokümanlar yoluyla görsel materyalleri incelemeleri ve değerlendirmeler yapmaları, öğrenme-öğretme sürecinin niteliği açısından son derece başarılı ve isabetli bir uygulama olmuştur. 53. sayfanın sağ alt kısmında ise sözcük kutusu bulunmakta ve burada “Haçlı seferi, Haçlı ve kutsal topraklar” kavramları tanımlanmaktadır.

5.6. Şam Cami-i Kebir’i: İslam’ın Hizmetinde Sanatlar

Kitabın 54. sayfasında bölümün altıncı ana konusu “Şam Cami-i Kebir’i: İslam’ın Hizmetinde Sanatlar” başlığı ile yer almaktadır. Bir bakıma İslam sanatları tarihinin konu edildiği bu konu alanında, daha çok mimari ve dekoratif sanatları ele alınmıştır. Önceki konu alanlarından farklı olarak giriş paragrafının bulunmadığı bu konu alanı, ana başlığın altında “Mimari ve dekoratif sanatlar, İslam’ın hizmetinde neler ortaya koymuştur?” şeklinde temel soru ile başlamıştır.

Ana konu altında 4. alt konu başlığı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, “Muhammed Aracılığıyla İletilmiş Olan Emir ve Sözler”dir. Bu başlık altında üç âyete (62. sûre 9. âyet; 5. sûre, 6. âyet ve 2. sûre, 144. âyet) ve bir hadise (Müslim, “Bâb 37”, No: 99) yer verilmiştir. İkinci alt konu başlığı ise “Şam Emevi Camii” adını taşımaktadır. Burada öncelikli olarak caminin resmi verilmiş ve resim üzerinden minare, namaz kılınan kapalı alan, kible duvarı, şadırvan ve hazine kavramları ve temsil ettiği yerler gösterilmektedir.

Resim 10: Şam Ümeyye Camii ve Cami İçi Planı (s. 54)

Resmin sağında ise “Emevî hanedanının Şam’ı başkent olarak seçtiği, 705 yılında Halife el-Velid’in (ö. 96/715) buraya İslam’ın ve iktidarının bir sembolü olarak dikkat çekici bir anıt yaptırmaya karar verdiği bilgisi bulunur. Fakat burada, bu yapının ilk önce Zeus tapınağı olan sonrasında bir Hristiyan bazilikasına çevrilen alan üzerine inşa edildiğine vurgu yapan bir açıklama yazısı vardır. Ayrıca bu açıklamayı destekleyici olarak bir yapı planına yer verilmiştir. Planda yapının ilk halindeki Zeus tapınağı (Resim 10’da 4 numaralı yer), sonrasındaki bazilika (Resim 10’da 5 numaralı yer) ve nihayetinde cami için kullanılması tasvir edilmiştir.

“Şam Cami-i Kebir’i: İslam’ın Hizmetinde Sanatlar” ana konusu altındaki 3. alt konu “Caminin içerisi” başlığını taşımaktadır. Burada cami içini gösteren bir resim ve resim üzerinden mihrap, minberin açıklamalarına yer verilmektedir (bkz. Resim 10: sağdaki Resim).⁶ 4. alt konu başlığı ise “Müstesna Zenginlikte Dekor” başlığındadır. Burada iki farklı minyatür bulunmaktadır. Bu kısmın solunda ise “Sentez kutusu” yer almaktadır. Burada “*Şam Camii Kebiri 8. yüzyıldaki Müslüman sanatının şaheserlerinden biridir*”, “*Caminin, mimari yapısı ve dekoru kutsal metinlerdeki tavsiyelere ziyadesiyle uygundur*” ve “*Yapının olağanüstü zenginliği aynı zamanda siyasi bir fonksiyona sahiptir: Halife, İslam’ın üstünlüğünü gösterebilmektedir.*” ifadelerine yer verilmektedir.

55. sayfanın en altında ise soru kutucuğu yer almakta ve burada dokümanlara dayalı olarak öğrencilerin bazı sorulara cevaplar geliştirmesi istenmektedir. 1. soruda “Şam Ümeyye camisinin yeri, tarihi, banisi, bağlamı ve fonksiyonunun ne olduğu” sorulmaktadır. 2. soruda “Hangi mimari ve dekor unsurları, dört görsel alıntıdaki yere tekabül etmektedir?” denilerek eşleştirme yapılması istenmektedir. 3. soruda “3 ve 4 numaralı dokümanları kullanarak dekorları tasvir ediniz” denmektedir ve 4. soru da ise “Doküman 1’den 4’e kadar Sicilya’nın Norman Kralı II. Ruggero’nun Arap coğrafyacısı el-İdrisî (ö. 560/1165) ve Şam camii hakkındaki görüşlerinizi anlatınız” şeklinde soruya yer verilerek öğrenciler düşünmeye sevk edilmektedir.

5.7. İslam: İktidarlar, Toplamlar ve Kùltürler

Tarih dersi kitabında bölümün yedinci ana konusu “İslam: İktidarlar, Toplamlar ve Kùltürler” başlığını taşımaktadır. Buradaki alt konuların sunum biçimi, öncekilerden farklılaşmaktadır. Alt konuların içerikleri kısa anlatımlarla geçilmekle birlikte önceki ana konulara sürekli atıf yapılmaktadır. Ayrıca ana konunun anlatım ve yazılım biçimi konvansiyonel/geleneksel ders kitabı formatını andırmaktadır.

Bu ana konu altında, önceki *Şam Cami-i Kebir’i: İslam’ın Hizmetinde Sanatlar*” ana konusunda olduğu gibi giriş paragrafı bulunmamaktadır. Ana konunun üç alt konusu vardır. İlk alt konu “A. Halife İdaresinde Bir İmparatorluk”, ikincisi “B. Müreffeh ve Parlak Bir Medeniyet” ve üçüncüsü de “C. Akdeniz’de Çok Sayıda Temas” başlığını taşımaktadır. Halife idaresinde bir imparatorluk alt konusunda ilk olarak “Yeni bir tek tanrılı din olan İslam’ın kuruluşunda Muhammed vardır, 632 senesindeki ölümünden sonra Müslümanlar Sünniler ve Şiiler olarak ikiye ayrılmıştır.” ifadelerine yer verilerek öğrencilerin 1. Dokümana⁷ göz atmaları istenmiştir. Daha sonra ilk dört halifeden sonra başkentin, Emevî hanedanlığı tarafından yönetildiği ve 8. yüzyılın başında Müslüman ordularının Endülüs olarak anılan İspanya’ya ulaştığı belirtilerek 2. Dokümana⁸ gönderme yapılmaktadır. Ayrıca Müslüman ordularının Puvatya’da Fransız Charles Martel tarafından durdurulduğu, ancak aynı dönemde Bizans imparatorluğu tarafında yenilginin yaşandığına vurgu yapılmaktadır. Son olarak 750’de Abbasilerin iktidarı ele geçirdiği ve başkenti Bağdat yaptığı belirtilerek yeniden 2. Dokümana⁹ gönderme yapılmış ve öğrencilerin bu ana konuda yer alan

⁶ Kitabın 55. sayfasında mihrap ve minber için bir başka cami içi resmi de kullanılmaktadır.

⁷ Muhammed ve İslam’ın Doğuşu Ana konusu

⁸ Bağdat, Abbasilerin Başkentidir Ana konusu

⁹ Bağdat, Abbasilerin Başkentidir Ana konusu

bilgileri gözden geçirmeleri istenmiştir. Devamında ise imparatorluğun “halife” adı verilen devlet adamı tarafından yönetildiği ve bu halifelerin çoğu zaman Arap olmayan vezirlerle çalıştığı, vezirlerin özellikle Hristiyan ve Yahudi inancına sahip kişiler arasından seçildiğine dikkat çekilmiştir. Aynı sayfada önceki bölümlerde olduğu gibi anahtar kelimelere yer verilmiş ve Kubbetü’s-sahra görseli yorumsuz olarak sunulmuştur (s.56).

Kitabın bir sonraki sayfasında ise (s.57) 622 tarihinde gerçekleşen hicret hadisesinden 1258’de Bağdat’ın Moğollar tarafından işgaline kadarki süreç bir kronolojik çizelge verilerek açıklanmıştır. Bu kronolojik çizelge, bölümün diğer ana konuları içerisinde parça parça işlenen önemli zaman dilimlerini bir bütünlük içerisinde özetlemiştir. Çizelgenin altında ise “Dersimi Tekrar Ediyorum” başlığı yer almış, onun altında önemli şahsiyetler başlığı oluşturularak İslam Peygamber’i ve İbn Rüşd’ü ö. 520/1126) temsil eden minyatüre ve kısa açıklamalara yer verilmiştir. Minyatürde Hz. Peygamber’in yüzü açık olarak verilmiş; 570-632 yılları arasında yaşadığı, Mekke’de doğduğu belirtilerek ilk nesil Müslüman toplumunun siyasi, dini ve askeri lideri olarak tanımlanmıştır. Bu minyatürün altında da İbn Rüşd’ü temsilen bir minyatür kullanılmış ve kendisinin Müslüman bir bilgin olduğu, hukuk, matematik ve tıp alanında çalışmalar yaptığı, çalışmalarını İspanya’da Arapça kaleme aldığı ifade edilmiştir.

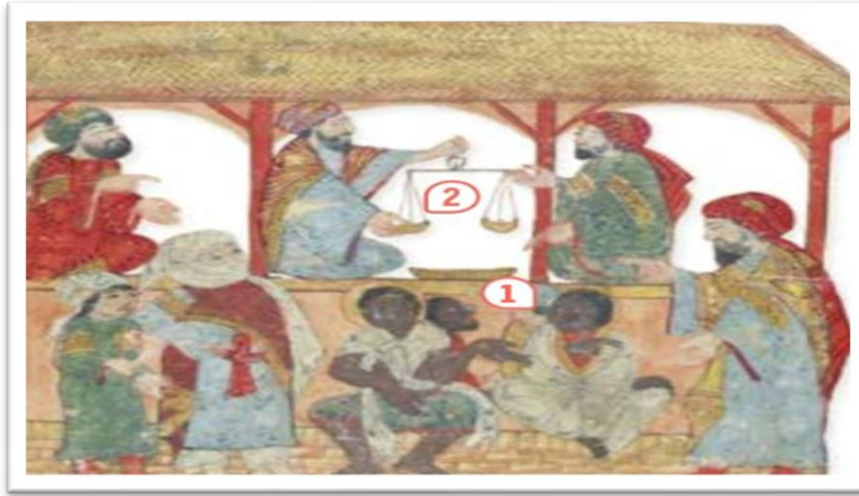

Resim 11: Hz. Peygamber (Sağda) ve İbn Rüşd’ü (solda) Tasvir Eden Minyatürler (s. 57)

Bu sayfada önceki bölümlerde olduğu gibi alt konu içerisinde geçen önemli kelimelerin yer aldığı “Sözlük kutusu”na yer verilmiş ve burada “hat sanatı, şeriat, Şii, zımî, Sünnî ve vezir” terimleri tanımlanmıştır. Bu tanımlamalardan sonra “İslam” başlığı altında din, imparatorluk ve kültür adını taşıyan kutucuklar oluşturulmuş ve bu kavramlar kısa ve özlü bir şekilde açıklanmıştır. Son olarak “Bilgileri test ediyorum” başlığı altında önceki konular hakkında beş soru sorulmuştur.

5.8. Akdeniz Boyunca Temaslar ve Alışverişler

“İslam Dininin Doğuşu ve Yayılması” bölümü içerisinde yer alan son alt konu ise “okuma alanı” içinde “Akdeniz Boyunca Temaslar ve Alışverişler” başlığı ile verilmiştir. Bu başlık altında dört ayrı alt başlık bulunmaktadır. Birinci başlık “13. yüzyılda Pazar Yerinde Köle Ticareti Sahnesi” adını taşımaktadır. Burada el-Harîrî’nin *Makâmât* isimli eserinden 13. yüzyılda köle ticaretini tasvir eden bir minyatür bulunmaktadır (bkz. Resim 12). Minyatürde 1 numaralı işarette “satılmayı bekleyen siyahi köleler”, 2 numaralı işarette de “para ölçmek amacıyla kullanılan terazi” figürüne dikkat çekilmiş ve bunun Abbasi döneminde alış-veriş yapılan pazar yerinden bir sahne olduğuna vurgu yapılmıştır.

Resim 12: el-Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinde Abbasi Dönemi Köle Alışverişini Tasvir Eden Minyatür

İkinci alt konu başlığı ise “Bilimsel İlerlemeler 10-13.yüzyıllar” adını taşımaktadır. Bu alt konunun açıklamasında Suriye şehzadesi İbn Münkiz'den (ö. 584/1188) alıntılara yer verilmiştir. Ayrıca Batı'dan gelen Frenk tabiplerin metotlarına atıf yapılarak onlara hem övgü hem de eleştiriler getirilmiş, fakat Arap tıbbının üstünlüğüne de vurgu yapılmıştır. Açıklama yazısının sağında da 10. yüzyıl astronomlarından Abdurrahman es-Sûfî'nin (ö. 376/986) astronomiye katkıları onun *Kitâbü's-Süveri'l-kevâkibi's-sâbite* (Sabit Yıldızlar) adlı kitabında yer alan “Erboğa Takımyıldızı” görseli ile verilmiştir (bkz. Resim 13). Bu görselin altında da onunla ilgili olarak “İranlı gökbilimci olan es-Sûfî, Büyük Macellan Bulutu ve Andromeda galaksisini keşfetti. Kitabında bin yıldız var.” şeklinde kısa bir açıklama yazısı bulunmaktadır.

Resim 13: Es-Sûfî'nin çizdiği Erboğa Takımyıldızı Görseli

Üçüncü alt konu başlığı ise “Ticari Alışveriş”tir. Burada yine el-Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinden alınan bir minyatürün incelenmesiyle konu ele alınmaktadır (bkz. Resim 14). 8. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de ticaretin geliştiği üzerinde durulmakta ve bu ticarete Müslüman tacirlerin kritik

öneminin altı çizilmekte, hem kara hem de deniz yollarını tutarak uzak doğuya uzanan devasa imparatorluklarında kıtalararası ticaret yaptıkları ifade edilmektedir.

Resim 14: el-Harîrî’nin Makamat Adlı Eserinde Bulunan ve Müslümanların Kıtalararası Ticaretini Tasvir Eden Minyatür (58)

Sonuncu alt konu ise “Akdeniz’de Diplomatik Temaslar” başlığını taşımaktadır. Burada Akdeniz’de farklı medeniyetler arasında çok sayıda temas gerçekleştiği, çeşitli hükümdarların elçilerinin havadis götürmekle görevlendirildiği ve verilmesi gereken hediyeleri taşıdıkları belirtilmiştir. Frankların kralı Şarlman (Charlemagne) (ö. 814) ile Abbasi halifesi Harun Reşid arasında çok sayıda temas olduğu ve hediyeleştiklerine vurgu yapılmıştır. Bu konu yine Şarlman’ı Harun Reşid’den gelen hediyeleri kabul ederken tasvir eden bir görselle zenginleştirilmiştir. Bu hediyeleşme faslı, Einhard’ın (ö. 840) “Şarlman’ın Hayatı (Vie de Charlemagne)” adlı eserinden yapılan atıfla tamamlanmaktadır.

Resim 15: Şarlman’ın Harun Reşid’den Gelen Hediyeleri Kabul Edişini Tasvir Eden 15.yy. Ait Bir Minyatür (s. 59)

Tarih dersi kitabının 2. bölümü 60. sayfada yer alan “Alıştırmalar”la bitirilmiştir. “Alıştırmalar” kısmında dikkat çeken husus, Arapçadan Fransızcaya geçen “Abricot (Kayısı),

Alambic (Alembik), Alchimie (Simya), Algebre (Cebir), Amiral (Amiral), Coton (Pamuk) ve Zero (Sıfır)” kelimelerine yer verilmiş olmasıdır. Arapçadan Fransızcaya geçen bazı kelimelere yer verilmesi; siyasi, askeri ve ticari ilişkiler yoluyla kurulan temaslar sayesinde Arap kültürünün Fransız kültürünü etkilediği ve bazı değerlerinin benimsendiğini göstermektedir. Ayrıca sayfanın üçte birini kaplayan Mescid-i Nebevi’nin güncel fotoğrafına yer verilmesi kayda değer bir husus olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç

Avrupa ülkelerinin din eğitimi politikaları birbirinden farklılık gösterir. Dini ve kültürel açıdan farklı tarihsel tecrübelerle sahip olan bu ülkelerin din eğitimi konusundaki hukuki ve yapısal görünümünde de çeşitlilik görülmektedir. Genel olarak Katolik, Protestan ve Ortodoks inançlarıyla şekillenen Batı dünyası, II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan hızlı göçlerle birlikte çokkültürlü ve çok inançlı toplumsal yapıya dönüşmüştür. Özellikle kıta Avrupası dini açıdan kendi içinde çeşitlenirken, Hristiyanlığın dışındaki dini inanç ve kültürlerle bu dönüşüm, çok daha renkli bir hale gelmiştir. Neticede her ülke “ötekini” karşılama konusunda farklı refleksler geliştirirken, din eğitimi konusunda da farklı politik duruş sergilemişlerdir.

Din eğitimi açısından ele alındığında en belirgin uygulama farklılığı Fransa’da yaşanmıştır. 1979 devrimine kadar uzanan dönüşüm, din ile devlet arasındaki bağları zayıflatmak bir tarafa, ilişkilerin zıt yönde ilerlemesine yol açmıştır. Özellikle 1905 Eğitim yasası ile bu ayrım, çok belirgin bir hale gelmiş ve din eğitimi devlet okullarının öğretim programlarından çıkarılmıştır. Ancak 1980’lerin hızlı ve etkileyici toplumsal hareketleri, Fransa’da kendini göstermiş ve dini özgürlükler konusunda artan talepler, din eğitimi konusunda düşünürleri ve politikacıları yeni arayışlara sevk etmiştir. The Jourtard (1989) ve Debray (2002) raporları sonrasında Fransız Cumhuriyetinin kurucu ilkesi olan *laiklik*, *din ve vicdan özgürlüğü*, *farklı inanç temsilcilerinin değerlerine saygı ve hoşgörü anlayışları* temel alınarak, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’la birlikte diğer din ve inançların, *nesnel ve tarafsız* bir şekilde öğretimini esas alan dinler hakkında öğretim modeliyle başta Tarih dersi olmak üzere Fransızca ve Sanat Tarihi derslerinde öğretime karar verilmiştir. Bu yönüyle “laik yaklaşımda devlet okul programında din eğitime yer verilmemektedir” şeklindeki yaygın kullanımın Fransa bağlamında gerçeği tam olarak yansıtmadığını, müstakil bir din dersi olmasa da, dinlerin temel inanç, ibadet ve ahlaki öğretilerinin belli derslerin içerisinde verilmeye çalışıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca özel okullarda farklı inançlara dair müstakil din eğitimi derslerinin verilmesine de devam edilmektedir.

Okulöncesinden Liseye kadar V devreden oluşan Fransız eğitim sisteminde Tarih dersleri III, IV ve V. devrelerde okutulmaktadır. Genel olarak Tarih derslerinde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dininin belirgin bir şekilde ön planda olduğu, diğer dinlere yönelik açıklamaların sathi düzeyde kaldığını söyleyebiliriz. Din savaşları, Haçlı Seferleri, çok tanrılı dinlerin doğuşu, farklı dinlere ait dini metinlerin okunması, Fransız devrimi, hümanizm, reformlar ve dini çatışmalar; Rönesans Avrupa’sının yaşadığı bilimsel, teknik, kültürel ve dini çalkantılar; dini ve siyasi güçler arasındaki ilişkiler; siyasi, ekonomik, sosyal ve dini olayların birey ve toplum üzerindeki etkileri; Yahudi ve çingene soykırımı dikkat çeken konu başlıkları olarak programda yer almaktadır. Tarihsel bağları sebebiyle Hristiyanlıkla ilgili konu alanları daha ağır basarken, Hristiyanlığın doğuşu, Avrupa’ya yayılması ve etkisi, dini mekânları, temel öğretileri, evanjelizasyon, entegrasyon, dışlama, baskı gibi kavram, olgu ve olaylara Tarih dersi öğretim programlarında yer verilmiştir.

Tarih dersi kapsamında İslam dininin inanç, ibadet, ahlak ve kültürel konularına orta 2. sınıfta, “Hristiyanlık ve İslam (6.-13. yüzyıllar): Temas Halinde Dünyalar” teması altında “İslam’ın Doğuşu ve Yayılması” bölümünde yer verilmiştir. Bölüm içerisinde İslam dininin doğuşu, genişlemesi ve yayılışı kronolojik bütünlük içerisinde ele alınmıştır. Ancak bu dönem miladi 7. asır ve 13. asır arası ile sınırlandırılmıştır. Bu zamansal sınırlama, tematik olarak ele alınan konular içerisinde Osmanlı dönemine ait bilgi ve açıklamaların dâhil edilmemesine sebep olmuştur. Tematik

alan kapsamında 6 ila 13. asırlar arasında İslam’ın yayıldığı bölgelerde ortaya çıkan yönetimler (iktidarlar), toplumsal yapılar ve bunların ortaya koyduğu kültür ve medeniyet örneklerine yer verilmiştir.

Tarih dersi kitabında İslam dininin yer aldığı “İslam’ın Doğuşu ve Yayılması” konusundan “Bağdat’ın Moğollar Tarafından Alınmasına Kadar: İktidarlar, Toplumlar, Kültürler” konusuna kadar uzanan bölümün altında sekiz ana konu bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla, “İslam’ın Doğuşu ve Yayılması, Muhammed ve İslam’ın Doğuşu, ‘Bağdat: Abbasilerin Başkentidir’, ‘Endülüs: Farklılaşan/Kendine Has Halifelik’, Haçlılar, ‘Şam Cami-i Kebir’i: İslam’ın Hizmetinde Sanatlar’, İslam: İktidarlar, Toplumlar ve Kültürler ve Akdeniz Boyunca Temaslar ve Alışverişler” başlıklarını taşımaktadır.

Tarih dersi öğretim programında yer alan yukarıdaki konular ders kitabında da özenle işlenmiştir. Yukarıda belirtilen tüm konu alanları kitap içinde zengin bir içerik ve görsel tasarım ile sunulmuştur. Bu kapsamda kitap; şekil, tablo, kavram haritaları, bilgi kutucukları, değerlendirme alanları gibi öğrenme sürecine katkı sağlayacak materyallerle desteklenmiş, İslam sanatları dâhilinde önemli bir yere sahip farklı medeniyetlere ait minyatür örnekleri ve İslam tarihinin ilk dönem eserlerinden yapılan alıntılar ile konular açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İslam dininin inanç, ibadet ve ahlaki konuları ile İslam medeniyeti ve kültürüne ait konuların eğitsel açıdan son derece başarılı bir şekilde sunulduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca dini bilgilerin içeriği açısından genel olarak fenomenolojik yaklaşımın temel ilkelerine uyulduğu, yani İslam dininin temel kaynakları ile uyumlu bir anlatımın kitapta takip edildiği ancak, Haçlı seferleri ve köle ticareti konularında benzer yaklaşımın gösterilmediğini ifade edebiliriz. Bu iki konunun sunumunun, dinler hakkında öğretimin temel prensipleri olan nesnellik ve tarafsızlık ilkeleriyle bağdaşmaması sebebiyle içeriğin yeniden düzenlenmesi doğru bir uygulama olacaktır. Son olarak, tarih dersi kapsamında dini konulara yer verilmiş olsa da, dinin birey ve toplum açısından bütünleştirici ve güçlendirici etkilerinin yanı sıra diğer seküler Avrupa ülkelerinde müstakil bir din dersinin varlığı dikkate alınarak, başlıca bir din dersine yer verilmesinin dini özgürlüklerin sağlanması ve ülke içindeki din eğitimi taleplerinin yerine getirilebilmesi açısından daha isabetli olacağını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Alberts, W. (2007). *Integrative religious education in Europe: A Study-of-religions approach*. De Gruyter.
- Bahçekapılı, M. (2011a). Avrupa’da İslam din eğitimi modelleri. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21, 21-64.
- Bahçekapılı, M. (2011b) Din eğitiminde pedagojik yaklaşımlar; “Din hakkında öğrenme” ve “dinden öğrenme”. *Journal of Islamic Research*, ss. 101-120.
- Bahçekapılı, M. (2018). Fransa’da laiklik, İslam, Müslümanlar ve din eğitimi politikaları. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 6, ss. 11-50.
- Bahçekapılı, M. (2023). Fransa’da okullarda din eğitimi, *Batı Avrupa’da okullarda din eğitimi içinde*. Ed. Zengin, M & Hendek, A., Ensar.
- Baubérout, J. (2004). *Laïcité 1905-2005*, Entre Passion Et Rasion, Editons Du Seuil.
- Best, J.W. (1959). *Research in education*. Prentice Hall.
- Cycle III (2015). Actualités et accès à toutes les informations de la discipline. *Histoire-géographie*. İnternet ortamı: <http://eduscol.education.fr/histoire-geographie/sinformer/textes-officiels/les-programmes/ecole-college.html>.
- Cycle IV (2015). Actualités et accès à toutes les informations de la discipline. *Histoire-géographie*. <http://eduscol.education.fr/histoire-geographie/sinformer/textes-officiels/les-programmes/ecole-college.html>.
- Cycle IV (2015). Programmes d'enseignement du cycle des apprentissages fondamentaux (cycle 2), du cycle de consolidation (cycle 3) et du cycle des approfondissements (cycle 4), *Bulletin officiel spécial n°11 du 26 novembre 2015*. http://www.education.gouv.fr/pid285/bulletin_officiel.html?cid_bo=94717.
- Debray, R. (2002). L'Enseignement du fait religieux dans l'école laïque, Rapport au ministre de L'Education Nationale, Préface de Jack Lang, Paris.
- Engelbreton, K. (2006). “Learning About and Learning From Religion. The Pedagogical Theory of Micheal Grimmit”, *International Handbook of Religious, Moral and Spiritual dimensions in Education Vol I*, (eds. de Souza, M.; Durka, G.; Engelbreton, K.; Jackson, R.; McGrady, A) published by springer, Dordrecht, the Netherlands, 667-678, 667.
- Estivalèzes, M. (2011). Teaching about Islam in the history curriculum and in textbooks in France, *Journal of Educational Media, Memory, and Society* 3(1), ss. 45-66.
- Eurydice, (2023). *France*. İnternet ortamı: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/france/overview>.
- Ferrari, S. (2005) L’enseignement des religions en Europe: un aperçu juridique, in: J.-P. Willaime, (Ed.) and S. Mathieu *Des maîtres et des dieux. Ecoles et religions en Europe* (Paris, Belin), ss. 31–39.
- France Overview, (2019). İnternet ortamı: https://eacea.ec.europa.eu/nationalpolicies/eurydice/content/france_en.
- Fransız Kamuoyu Enstitüsü (IFOP), “Éléments d’analyse géographique de l’implantation des religions en France”, 2006, 4, İnternet ortamı: https://www.ifop.com/wpcontent/uploads/2018/03/religions_geo.pdf

- Freathy, R. and Davis, A. (2018). Theology in multi-faith religious education: a taboo to be broken?. *Research Papers in Education*, 1-20, DOI: 10.1080/02671522.2018.1550802
- Hull, J. M. (1981). Religious education in a pluralist society. in Taylor. M.J. (ed.). *Progress and problems in moral education*. N.F.E.R. Publishing Co.; Jackson, Rethinking Religious Education and Plurality, Routledge-Falmer, London 2004.
- Jackson, R. (2007). European institutions and the contribution of studies of religious diversity to education for democratic citizenship. R. Jackson, S. Miedema, W. Weisse, J.-P. Willaime (Eds.), In: *Religion in Education. A contribution to Dialogue or a factor of Conflict in transforming societies of European Countries* (pp. 81-92). Münster: Waxmann.
- Journal Officiel du 12 July 2006, décret du 11 July 2006 relatif au socle commun de connaissances et de compétences; akt. Saint-Martin, 2013: 153, 157.
- Jozsa, D. P., (2007). Islam and education in Europe, with special reference to Austria, England, France, Germany and the Netherlands. R. Jackson, S. Miedema, W. Weisse, J.-P. Willaime (Eds.), in: *Religion in education. A contribution to dialogue or a factor of conflict in transforming societies of European Countries* (pp.117-130). Münster: Waxmann.
- Kallioniemi, A. (2003a). European Solutions for Religious Education and Scenarios for Developing a Finnish Model, *Didacta Varia*, 2003, (8), 2, 31 -38. Tercümesi için bkz: Koçkuzu, A. H., (2009). Din eğitimi için avrupalı çözümler ve fin modeli geliştirmek için senaryolar, *Sakarya Üni., İlahiyat Fak., Dergisi*, S.19, 191-201.
- Kavas, A. (2007). Fransa'da din-devlet ayrımı kanunu ve ülkelerinde dışlanan din adamlarının Osmanlı devletine sığınması meselesi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15, 109-130.
- Kerchove, A., V. (2013). Teaching about religions within the renewed laistic system in France. *Pedagogiek*. 33(2), 153-165.
- Kılınç, A. (2007). Bir öğretim stratejisi olarak kavram haritalarının kullanımı. *Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*. Aralık 2007. 4(2), 21-48.
- Kıran, A. (1995). Fransız eğitim sisteminde öğretmen yetiştirme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 163-169.
- Kodelja, Z. (2011). Religious education and teaching about religions. V. Kolenc, Janez (ur.). *Educational sciences and their concepts: Polish-Slovenian Scientific Symposium, [October 25-26, 2011, Ljubljana]*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. İnternet ortamı: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-DG7VU9DH/e59ad208-3759-4776-a5e5-e8d2b7bd18e4/PDF>.
- Lovat, T. (2002). *What is this thing called RE: A decade on?* (2nd edition), Sydney: Social Science Press.
- Ministère de l'Éducation nationale (MEN) (2003) *L'enseignement du fait religieux*, Scérén-CRDP Académie de Versailles. Versailles, collection 'Les Actes de la DESCO'.
- Saint-Martin, I, (2013). Teaching about religions and education in citizenship. *Education, Citizenship and Social Justice*, 8(2), 151-164.
- Schreiner, P. (2002). Different approaches - common aims? Current developments in religious education in Europe. In P. Schreiner (ed.), *on behalf of coordinating group for religious education in Europe (CoGREE), committed to Europe's future. contributions from education and religious education* (pp.1-13), Comenius-Institut.

- Schreiner, P. (2011). Situation and Current Develeopments of Religios Education. In Leni Franken and Patrick Loobuyck (Eds.), *Religious education in a plural, secularies society: a paradigm shift* (pp. 17-34). New York: Waxmann.
- Socle commun (2015). Socle commun de connaissances, de compétences et de culture. *Bulletin officiel* n° 17 du (23.04.2015). İnterner ortamı: http://cache.media.education.gouv.fr/file/17/45/6/Socle_commun_de_connaissances,_de_c ompetences_et_de_culture_415456.pdf.
- Van den Kerchove, A. (2011) Teaching about religious issues within the framework of the French ‘Laïcité’. In: Franken, L and Loobuyck, P (eds) *Religious education in a plural, secularised society a paradigm shift* (pp.54-68), Waxmann.
- Van den Kerchove, A. (2013). Teaching about religions within the renewed laistic system in France. *Pedagogiek*. 33(2), 153-165.
- Willaime, J. P. (2007a). Different models for religion and education in Europe. R. Jackson, S. Miedema, W. Weisse, J.-P. Willaime (Eds.). In: *Religion in education. A contribution to dialogue or a factor of conflict in transforming societies of European Countries* (pp.117-130). Waxmann.
- Willaime, J. P. (2007b). Teaching Religious Issues in French Public Schools. R. Jackson, S. Miedema, W. Weisse, J.-P. Willaime (Eds.), In: *Religion in education. A contribution to dialogue or a factor of conflict in transforming societies of European countries* (pp.81-92). Waxmann.
- Zwilling, A., L., (2019). *Eurel religious geography: France*, accessed: April 23, 2019. İnternet ortamı: https://eurel.sciencesconf.org/conference/eurel/pages/EUREL_religious_geography_1.pdf

EK 1: Fransız Eğitim Sistemi¹⁰

YAŞ	OKUL DÜZEYİ	SINIF	Temel Özellikler	
17	Lycée	Terminale	Lise 3	Cycle V 5. Devre
16	Lise	1ère/ premiere	Lise 2	
15		2nde/ seconde	Lise 1	
14	Collège - Ortaokul	3ème	Orta 4	Cycle IV 4. Devre
13		4ème	Orta 3	
12		5ème	Orta 2	
11		6ème	Orta 1	Cycle III 3. Devre
10	Ecole Elémentaire - İlkokul	CM2 (Cours Moyen 2): İlkokul 5.sınıf	Bu basamağın temel hedefi, öğrencilerin Fransız diline ve temel matematiğe hâkim olmalarıdır. Buradaki amaç, çocukları bilgi birikimlerini genişletmek için ihtiyaç duydukları araçlarla donatmaktır. Bunun için çocukların dil ve motor yani el becerilerini geliştirmeleri, sosyallik kazanmalarını sağlamaları, yazıyı tanıma ve muhakeme yeteneği kazandırmaları sağlanır.	Cycle II 2. Devre
9		CM1 (Cours Moyen 1): İlkokul 4.sınıf		
8		CE2 (Classe Elémentaire 2): İlkokul 3. Sınıf		
7		CE1 (Classe Elémentaire 1): İlkokul 2.sınıf		
6		CP (Cours Préparatoire): İlkokul birinci sınıftır. İlkokul hazırlık sınıfı şeklinde ele alınabilir.		

¹⁰ Bu tablo, Eurybase-France, 2007/08; France Overview, 2019; www.diplomatie.gouv.fr; www.exparica.com adlı veri kaynaklarında yer alan bilgilerin toplanması ile oluşturulmuştur.

5	Maternelle - Okul Öncesi Eğitim/Ana okullar	GS-Grande section – Büyük Bölüm	Bu basamakta, çocuklara birlikte yaşama anlayışı kazandırılır. Ayrıca sözlü dil becerilerini geliştirirler ve yazılı kelimeleri, sayı ve diğer öğrenme alanlarını keşfetmeye başlarlar.	Cycle I 1. Devre
4		MS-Moyenne section- Orta Bölüm		
3		PS-Petite section – Küçük Bölüm		
0-2	Çocuk Bakım Evi/Kreş	Toute petite section- Çok Küçük Bölüm		